

Rousseau-Literatur.

II.

P. J. Möbius, den bekendte Nervalæge, har først sent lært Rousseau at kende. Da han for nogle Aar siden tilbragte nogle Uger ved Genfer-Søen, læste han for første Gang Rousseaus »Bekendelser«. Det gik ham som saa mange andre: han følte sig mægtigt greben, han lærte at ære og elske Forfatteren; — og dog paa-trængte sig ham, da han kom ind i »Bekendelsernes« anden Halvdel, den Overbevisning: denne Mand var sindssyg. Efterhaanden som han granskede videre i Rousseau-Literaturen, fandt han sin Diagnose stedse mere bekræftet: den geniale Rousseau, den store Filosof og Digter, var en Mand, hvis Sjæl fra Begyndelsen af bar en syg Spire i sig; igennem hele hans Liv have sygelige Træk aabenbaret sig, og i de senere Aar har hin Spire udfoldet sig saa kraftigt, at det utvivlsomme Vanvid mere og mere kom til Udbrud. Rousseau var en nevropathisk Natur og led i sit Livs anden Halvdel af kombinatorisk Forfølgelsesvanvid. Af Vidnesbyrd herom foreligger der en sjelden Mangfoldighed. Ved Hjælp af Rousseaus egne Skrifter er man i Stand

til at følge ham Skridt for Skridt gennem hans Liv: han, der var en i højeste Grad subjektiv Natur, har til enhver Tid med Forkærlighed observeret og skildret sit eget indre Liv*); ganske særligt har han under sin Sygdom i sine forskellige Skrifter givet et saa tro og udført Billede af sin indre Tilstand, at man neppe i hele Literaturen vil finde et Sidestykke dertil. Dertil kommer talrige Vidnesbyrd fra hans Samtidige. Saaledes er Bevis-Materialet da stort nok, maaske ene-staaende stort; thi det hører ellers til Sjeldenhederne at have et Materiale, der gør det muligt at følge Sinds-sygdommens gradvise Udvikling gennem et helt Liv.

Saaledes opstod hos Möbius Tanken om at skrive Rousseaus Sygdoms-Historie. Vel have mange andre før Möbius rigtigt forstaat Rousseaus mentale Forfatning, og endog adskillige Læger have som Möbius forsøgt at skildre den, — men Möbius har ment, at der dog endnu var Plads til en Skildring heraf, en Skildring, der baade skulde have den fornødne Udførlighed, hvile paa et tilstrækkeligt bredt Grundlag, og som tillige skulde være i Overensstemmelse med Videnskabens nuværende Standpunkt. Denne Skildring har Forfatteren ikke villet fremlægge for et udelukkende medicinsk Fagpublikum; han har ment, at Rousseaus Minde tilhører alle Dannede, og at alt hvad der skrives om ham, bør gøres dem tilgængeligt. Han har sagt til sig selv: »Lægerne ville ikke tage Anstød af, hvis de maa læse

*) Rousseaus »*étalage du moi*«, hvorom f. Ex. Brunetière har udtalt sig i *Revue des deux Mondes* 1. Febr 1890. kan betragtes som en Art aande-ig »Exhibitionisme«, som man ikke kan benægte, selv om man ikke vil tillægge det Exempel paa fysisk Exhibitionisme, der nedenfor berøres, nogen Vægt.

adskilligt, som er dem selvforstaaeligt, og de Andre ville bestræbe sig for at forstaa det, der synes dem fremmed, og i Nødsfald se bort fra et Fagudtryk.«

Saaledes opstod Dr. Möbius's Bog*). Forfatteren kan vel, som han selv indrømmer, ikke betegnes som egentlig »Rousseau-Kender«. Man synes ogsaa i Bogen at spore Nervalægens forudfattede Standpunkt; Lægmanden vil i alt Fald næppe af alle de fremdragne Momenter faa alt det ud, som Dr. Möbius finder i dem. Ogsaa vil man indvende, at Dr. Möbius skænker Rousseaus Bekendelser en for ubetinget Tillid: de indeholde utvivlsomt ved Siden af den megen aabenhjertige »Wahrheit« adskillig »Dichtung«**), til sine Tider har Rousseau utvivlsomt tildigtet sig skønne, — til andre Tider uskønne Egenskaber, Handlinger, Tanker. Hvor Skellet mellem Virkeligheden og Digtningen skal drages, er ikke altid godt at afgøre, er ofte ligefremt umuligt. Men kan der end indvendes dette eller hint, — saa meget er sikkert: Dr. Möbius's indgaaende Skildring giver mere, end Titlen lover, og er helt igennem oplysende og interessant.

Vi ville da her meddele et udførligt Résumé af dette Værk.

Om Rousseaus Forældre vide vi ikke meget udover, hvad Rousseau selv beretter. Derefter skal Moderen

*) P. J. Möbius: J.-J. Rousseaus Krankheitsgeschichte. Leipzig, Verlag von F. C. W. Vogel. 1889. (191 S.)

**), Jfr. hvad Rousseau selv siger derom, f. Ex. i »Promenade« IV, »Réveries du promeneur solitaire«.

have været en smuk, klog, dannet Dame*). Om sygelige Tilstande i hendes Familie vides intet. »Derimod«, skriver Möbius, »turde der i Faderens have været Anlæg til Hjernesygdomme tilstede«. Og Möbius gengiver som Støtte for denne Hypothese følgende Historie, der fortælles af Musset-Pathay, Rousseaus Biograf, med Corancez som Kilde: Kort efter Rousseaus Død kom der til Paris en Slægtning af ham, som hidtil havde levet i Persien. Det var en aandrig Mand, der paafaldende lignede Jean-Jacques. Efter et kort Ophold i Paris skulde han atter i Regeringens Tjeneste rejse til Persien. Han afrejste med sin Hustru i en med sex Heste forspændt Postvogn. Da de ved højlys Dag ankom i Skoven ved Fontainebleau, befalede den Rejsende Postillonen at holde, og henvendte sig, da Postillonen ikke hørte ham, til de Forbigaaende. Vognen blev standset, og nu beklagede den Rejsende sig under høje Skrig over Postillonen, som han paastod maatte være i Ledtog med Røvere og vilde myrde ham i Skoven. Man gjorde ham opmærksom paa, at Postillonen jo ganske rigtigt kørte paa Landevejen, men han svarede: »Ser I da ikke, at han har kørt mig bort fra Vejen, og vil dræbe mig!« Det var ikke muligt at bringe ham til Fornuft, og han maatte føres tilbage til Paris. Denne persiske Rousseau skal have været, efter Musset-Pathay, et Næstsøskendebarn til Jean-Jacques, d. v. s. deres Fædre var Sønner af Brødre. Selv om Historien er sand, er det vel ikke værd, som Möbius siger, at drage »vidtgaende Slutninger« af den. Den persiske Rousseau kan vel heller

*) Efter Rousseaus Angivelse Datter af Præsten Bernard; efter Gaberel (»Rousseau et les Genevois.«) derimod Datter af en Urmager, Niece af Præsten B.

ikke have været saa helt gal: i 1781 var han fransk Konsul i Bassora og han døde i 1808 som Generalkonsul i Baødad.

Selve Rousseaus Fader »synes ikke at have været en Natur med stabil Ligevægt«. Han skal have været en dygtig Urmager, men befattede sig med adskillige andre Ting end sit Fag, havde literære Interesser, var en »homme de plaisir«, tog livligt Del i det offentlige Liv, var en heftig Patriot, en urolig Aand. Med sin Hustru, hvem han først efter adskillige Vanskeligheder havde formaaet at hjemføre, havde han faaet en Søn, hvorefter han forlod hende for et Tidsrum af syv Aar, idet han overtog en Plads i Konstantinopel. Men hans unge, smukke Hustru, der følte sig usikker, omgiven som hun var af Tilbedere, kaldte ham tilbage. Han lod alt i Stikken og kom. »Jeg blev«, siger Rousseau, »den sørgelige Frugt af denne Tilbagekomst.« Ti Maaneder efter Faderens Tilbagekomst fødtes Jean-Jacques, d. 28. Juni 1712, i Gaden Grande'rue i Genf*). Moderen døde ved Fødslen, — siger Möbius, følgende Traditionen, skønt hun først skal være død nogle Maaneder efter. Barnet synes at have været asphyktisk. »Jeg kom«, siger Rousseau, »næsten død til Verden; man nærede kun lidet Haab om at kunne bevare mig for Livet.« Men han fik en omhyggelig Pleje og kom snart til Kræfter. Det synes i det hele at have været et sundt Barn, og om Børnesygdomme hører man intet. Det led dog af én Fejl, der gennem hele Livet beredte Rousseau

*) Altsaa ikke i den Gade, der bærer Rousseaus Navn, end mindre i det Hus i den Gade, hvor en Mindetavle fortæller »ici est né J. J. Rousseau.« Se: Gaberel, Rousseau et les Genevois, p. 4.

svære Lidelser: en Dannelsesfejl ved Blæren. Ellers var Barnet veldannet.

Som nævnt havde Rousseau en syv Aar ældre Broder. Han maatte saa temmelig skøtte sig selv (— Faderen kastede hele sin Kærlighed paa Jean Jacques —), løb sin Vej og forsvandt. »Uden at nægte, at der ogsaa i sunde Familier kan findes forulykkede Sønner, vil den, der véd, hvor ofte uordenligt Levned og Tilbøjelighed til Landstrygeri er Udtryk for medfødt Svagsindethed, være tilbøjelig til at betragte den forulykkede ældre Rousseau som en i en anden Retning end Jean Jacques sygelig Natur.« Men dertil maa dog svares, at der vides saa lidt om den ældre Broder, at man overhovedet ikke kan være »tilbøjelig« til at gøre Slutninger med Hensyn til hans Sindstilstand, end sige til Broderens. Jean-Jacques selv var et stille, roligt Barn, der ikke fik Lov til at komme i Berøring med, hvad der var raat. Den eneste slemme Streg, der berettes fra hans Barndom, var en Uartighed med Hensyn til en Naboerskes Suppegryde. Hvad han her gjorde sig skyldig i, var, som Möbius siger, »zwar nicht die gerade empfehlenswerthe aber sicher harmlose Neckerei eines Kindes, welche auf der Association Topf-Topf beruht.« Forøvrigt maatte Faderen jo, da Moderen ulykkeligvis var borte, tage sig af Drengens Oplæring, — men han gjorde det paa sin Maade: til langt ud paa Natten slugte Fader og Søn i Forening spændende Romaner. Romanlæsningen dreves indtil 1719 — da var Rousseau syv Aar —, og nu fulgte Molière, Plutark, Ovids Metamorphoser. Med Liv og Sjæl gik den syv—otteaarige Dreng op i denne Læsning, — hvis man tør tro hans egne Beretninger: »Jeg indbildte mig at være en Græker

eller Romer. Jeg var selv den Helt, om hvem jeg læste. Naar der forekom Fortællinger om Mod og Standhaftighed, hvoraf jeg følte mig greben, saa funkede mine Øjne og jeg læste med stærk Stemme. En Dag, da jeg fortalte Scaevolus Historie, saa man med Forfærdelse, hvorledes jeg, for at anskueliggøre hans Daad, strakte min Haand henover et Fyrfad.◊ Selv om man nærer nogen Tvivl om Nøjagtigheden af Rousseaus Barndomsfortællinger, saa er der dog ingen Grund til at betvivle, at han var et ualmindeligt udviklet Barn, og at Faderen var en meget ufornuftig Fader.

Den fædrene Opdragelse ophørte allerede, da Barnet var lidt over otte Aar gammel. Paa Grund af en Konflikt med en Officer maatte Faderen forlade Genf: han drog til Nyon, medens Jean Jacques blev anbragt først hos Onklen Bernard i Genf, derefter sammen med sin Fætter Bernard hos Pastor Lambercier i Bossey tætved Genf. Her tilbragte han to Aar, 1721—23. Her, under de smukke landlige Omgivelser, vaagnede først hans Kærlighed til Naturen, — men her vaagnede ogsaa hans kønslige Følelser. Det er den sidste Omstændighed, der navnlig interesserer Lægen: »Kønsdriftens Forhold er overordenligt hyppigt et fint Reagens for Sjælens Beskaffenhed, forsaavidt som man fra et abnormt Kønsdrifts-Forhold med temmelig stor Sikkerhed kan slutte til en abnorm sjælelig Tilstand. I tre Retninger plejer hin Abnormitet at ytre sig: i Kønsdriftens ualmindeligt tidlige Opvaagnen, i et vist Misforhold mellem Ønske og Evne og i den fra det Normale afvigeude Form for Tilfredsstillelsen. Alle tre Omstændigheder finde vi hos Rousseau.◊ Dette vides jo fra Rousseaus Skrifter, særligt hans Bekendelser, hvor han giver meget

nøje Oplysning om alt dette. Sanseligheden vakte hos ham, da han i en Alder af en halv Snes Aar modtog en legemlig Revselse af en ung Dames, Frk. Lamberciers Haand. Möbius bemærker, at det er et bekendt Faktum, at en saadan Revselse som den, der her er Tale om, ikke sjældent fremkalder samme Virkninger som hos Rousseau. Hvorledes hans Fantasi bevægede sig paa det kønslige Omraade, har han selv skildret med mer end ønskelig Udførlighed. Ogsaa har han fortalt om, hvorledes han som ungt Menneske nær var kommen i Konflikt med Politiet i Turin, fordi han havde udvist en mindre passende Adfærd ligeoverfor forbipasserende Kvinder. »Er gesellte sich also gewissermaassen zu denen, welche dem Gerichtsarzt als Exhibitionisten bekannt sind.« Dog vil der vist neppe kunne sluttes meget fra denne enkelte Forsyndelse.

Foruden Historien med Frøken Lambercier var der en anden Begivenhed i Bossey, der fremkaldte en hæftig Sindsbevægelse hos Barnet: han og hans Fætter blev uretfærdigt og haardt straffede. Rousseau tror, at der ved denne Lejlighed nedlagdes Spiren til den Forbitrelse, han siden altid følte, naar han var Vidne til en Uretfærdighed. I ethvert Fald blev han nu ked af Opholdet i Bossey, og kom tillige med Fætteren tilbage til Genf til Onkelen, der imidlertid ikke videre befattede sig med Børnenes Opdragelse.

I omtrent fem Aar, 1723—28, var Rousseau nu i Genf, dels i Huset hos sin Onkel, dels i Arbejde hos Byskriveren Masseron, der betragtede ham som uskikket til alt aandeligt Arbejde, dels i Lære hos Gravøren Ducommun, der behandlede ham haardt. Det tegnede næsten til, at Drengen her kunde komme paa Afveje,

— men saa greb han (Marts 1728), af Frygt for en ham forestaaende Straf, Flugten, forlod sin Fædreneby for aldrig mere at have Hjem i den, optoges først af den katholske Præst i Consignon, M. de Pontverre, og sendtes strax efter af ham videre til Annecy til Mme de Warens, denne mærkværdige Kvinde, der skulde faa saa stor en Betydning for ham som hans Beskytterinde, Veninde og Elskerinde. Mme de Warens — selv en til Katholicismen nylig Omvendt — sendte ham til Turin, hvor han anbragtes i et religiøst Institut og den 23. April 1728 gik over til Katholicismen. Paa kummerlig Maade, som Tjener og i lignende lave Stillinger, maatte han derefter, ene og forladt som han stod, søge sit Udkomme i den fremmede By. Et omstrejfende Liv begyndte for ham, forbundet med Ydmygelser og Fejl, som man dog kun kender fra hans egne Bekendelser, og som han aabenbart troede at udsone ved offentlig at bekende dem. Tjener hos Grevinde Vercellis, afskediget fra denne Tjeneste efter Tyveri af et Baand, forværret ved falsk Anklage mod et kvindeligt Medtyende, Marion, atter i Tjeneste i et fornemt Hus, atter afskediget, — og saa i Efteraaret 1729 efter allehaande Fataliteter tilbage til Annecy til Mme de Warens. Hun vilde gerne skaffe ham en nyttig og passende Virksomhed og lod i dette Øjemed hans Evner prøve af en kundskabsrig Mand. Dennes Dom lød paa, at Rousseaus Begavelse var meget ringe, og at han i det Højeste duede til at blive Landsbypræst. Det var jo ikke første Gang, at der blev dømt saaledes om hans Intelligens: »Rousseau selv fører meget rigtigt denne Vildfarelse tilbage dertil, at, om han end følte heftigt og havde en hurtig intuitiv Opfattelse, saa gik den egenlige Tanke-Dannelse dog

langsomt for sig hos ham*). Mangel paa saakaldt Aandsnærværelse har skadet ham hele Livet igennem, har foranlediget ham til hovedsagelig at foretrække den skriftlige Tankeudvexling for den mundtlige, at foretrække Ensomhed fremfor Selskabelighed. Tanken voxede langsomt hos ham; med Pennen var han stedse parat, med Munden sjeldent, og medens han bukkede under i Verdens Tummel, sejrede han ved sit i Stilhed udførte Arbejde. Om der er noget Pathologisk heri, henstiller jeg. Men ganske vist kender jeg aandeligt højtstaaende Mennesker, der i dette Punkt ligne Rousseau og tillige ligesom han ere nevropathiske Naturer. Det er ikke blot Mangel paa Aandsnærværelse, der lader saadanne Folk elske Ensomheden; endnu stærkere virker i samme Retning, at de saa hurtigt trættes ligeoverfor Samfundets Krav, og at de ere saa sensible ligeoverfor alt Raat. Den pirrelige og let udmattede Aand trænger fremfor Alt til Ro og derfor til relativ Ensomhed. Det »Menneskefjendskab«, hvormed taabelige Selskabsmennesker i saadanne Tilfælde tale, spiller her slet ingen Rolle, og ingen var fjernere derfra end den bløde og kærlighedsfulde Rousseau.«

Men Rousseau blev heller ikke Præst. Fra det Seminarium, hvor han var bleven optagen, bortsendtes han med det Vidnesbyrd, at »han ikke engang duede til Præst«. Derimod kastede han sig nu over Musiken. I 1731 foretog han Udflugter til Fribourg, Lausanne, Neuchâtel som Musiklærer, og undlod ikke at prostituere

*) »Jeg har«, sagde Rousseau engang til Bernardin de Saint-Pierre, »jeg har først *esprit* en halv Time efter de andre; jeg véd, hvad jeg skal svare, — netop naar det er for sent.«

sig, da han vilde optræde som Lærer og Mester i et Fag, han endnu ikke beherskede. I Foraaret 1732 gik han med en Eventyrer, en foregiven Archimandrit, til Soluthurn, gik derfra videre til Paris, hvor han havde haabet at træffe Mme de Warens, der for en Tid havde forladt Savoyen; traf hende ikke og vendte, efter et kort Forsøg som Lærer hos Kaptajn Godard i Paris, over Lyon tilbage til Savoyen. Her traf han saa i 1733 Mme de Warens i Chambery, og blev nu hos hende, med faa Afbrydelser, i omtrent otte Aar, 1733—40, i Chambery og i les Charmettes. En Tid fik hun ham anbragt paa et offentligt Kontor; men det holdt han ikke længe ud; derimod kastede han sig over allehaande Studier, matematiske, historiske, filosofiske, literære, musikalske, og virkede desuden som Musikk lærer. For at beskytte ham mod de Fristelser, hans kvindelige Elever kunde bringe ham i, gav Mme de Warens, skønt hun var 12 Aar ældre — hun var født med Aarhundredet — sig hen. Rousseau fortæller indgaaende, hvorledes det kom dertil, hvorledes hun forkyndte ham sin Beslutning, gav ham otte Dages Betænkningstid etc. etc. Mme de Warens havde af en tidligere Elsker lært, at den kønslige Omgang var noget i moralsk Henseende betydningsløst, at det blot kom an paa at undgaa Skandale. Selv kunde hun heller ikke forstaa, hvorledes man kunde tillægge en Sag, der for hende var ligegyldig, saa megen Betydning. Efter Rousseaus Fortælling betragtede hun sine Gunstbevisninger kun som et Middel til at knytte dem, der var hende kære, nøjere til sig: »hun bortødslede sine Gunstbevisninger, hun solgte dem ikke.« »Hun kendte kun én sand Glæde: at gøre dem, hun elskede, Glæde.« Foruden at have et godt Hjerter, havde hun mangeartede

Kundskaber, var smuk og livlig. Man kan nu dømme hende, som man vil, — i ethvert Fald øvede hun stor Indflydelse paa Rousseau.

I Chambery og endnu mere i les Charmettes kunde Rousseau i det hele have ført et lykkeligt Liv, naar hans Helbred havde været tilfredsstillende. Han blev imidlertid efterhaanden meget sygelig, led af allehaande hypokondriske Anfald, udførligt skildrede i hans Bekendelser, kom i en Tilstand, som man nu vilde karakterisere som »Neurasthenie«. »Det var en kronisk Sygdom, der havde udviklet sig hos en hidtil i det væsentlige sund, men nervøs Yngling.« De fysiske Fornemmelser, Hjertebanken, Kortaandethed, Mathed, Afmagring, gik her Haand i Haand med de psykiske, Modløshed, Ængstelighed etc. I 1737 foretog Rousseau nu en Rejse til Montpellier for at søge Lægehjælp, — helbrededes dog snarere af en elskværdig Dame, Mme de Larnage, hvis Bekendtskab han havde gjort undervejs. I ethvert Fald synes Sygdommen, efter at have varet i nogle Aar, at have fortaget sig i 1738. I dette Aar kom Rousseau tilbage til Mme de Warens, men uagtet han tidligere havde fundet sig i hendes Forhold til hendes Tjener eller Medhjælper Claude Anet, saa var han dog ikke tilbunds at dele Pladsen med den simple Person, Wintzenried, der i Mellemtiden havde faaet Tilhold hos hende. Saa forlod han hende i 1740 for at overtage en Plads som Huslærer hos Hr. de Mably i Lyon; men den Virksomhed følte han sig ikke skikket til, og efter et Aars tids Forløb opsøgte han atter sin gamle Veninde. Hendes Forhold var imidlertid efterhaanden geraadede i fuldstændigt Forfald, moralsk og materielt, og kort efter forlod han da atter les Charmettes for aldrig mere at

vende tilbage. 29 Aar gammel kom han nu til Paris, medbringende et »Projet concernant de nouveaux signes pour la musique«. hvorefter det herskende Nodesystem skulde afløses af et nyt med Taltegn som Grundlag. Han udarbejdede en »Dissertation sur la musique moderne«, og fik Tilladelse til den 22. Avg. 1742 at forelæse det franske Videnskabernes Selskab sit Arbejde; men det Bedømmelses-Udvalg, Akademiet lod nedsætte, erklærede Plauen for uhensigtsmæssig. Saaledes faldt det Projekt, af hvis Virkeliggørelse han havde ventet sig saa megen Ære og Fordel, til Jorden. Nu forfattede han nogle mindre, æsthetiske Arbejder, hemmedes forøvrigt i sit Arbejde ved økonomiske Savn og legemlige Lidelser, vandt dog efterhaanden Indpas i de literære Kredse og opnaaede i 1743 ved Mme Dupins Protektion Ansættelse som Sekretær hos den franske Gesandt i Venedig, Grev Montaigu.

I Venedig overfaldtes han af et stærkt Angreb af Urin-Besværligheder, til hvilke Spiren hos ham var medfødt, og som han plagedes af omtrent hele Livet igennem. Han har selv noksom beklaget sig over dem og omtalt dem med alle mulige Detailler i sine Bekendelser og i sine Breve. Det var da naturligt, at Obducenterne, da hans Lig blev obduceret, med Opmærksomhed søgte efter Aarsagen til disse Besværligheder, — men de fandt intet Abnormt i de Regioner, hvor Ulykken maatte stikke. Forskellige Læger have søgt forskellige Forklaringer. Mest indgaaende har L. A. Mercier beskæftiget sig med denne Sag*). Mercier fandt, at Rousseau

*) Mercier, Explication de la maladie de J.-J. Rousseau, et de l'influence, qu'elle a eue sur son caractère et sur ses écrits. 2. éd. 1859 (1ste Udg. 1844). — Mercier ender sit inter-

havde været angrebet af den Sygdom, som Mercier havde opdaget og betegnet med Navnet »valvule musculaire«, — og til denne Opfattelse slutter Möbius sig. At Obducenterne ikke opdagede denne Abnormitet laa deri, at Videnskaben dengang overhovedet ikke kendte den. Mercier bestræber sig for at bevise, at i den Sygdom i Urinvejene, hvoraf Rousseau led, ligger Forklaringen til hans Karakter: alle hans Ejendommeligheder, store som smaa, hans Forkærlighed for Ensomhed, Had til Samfundet og de herskende sociale Former, Excentriciteter i Klædedragt, Pirrelighed, Forfølgelsesvanvid etc. var Virkninger af hans Blærebesværligheder*). Dette er

essante Skrift med disse Ord: »To berømte Skribenter have angrebet Lægevidenskaben med den meget alvorlige Hensigt at sige ondt om den: Montaigne og Rousseau; — hin led af Sten, denne af Urins-Besværligheder. I vore Dage, da begge med Lethed vilde kunne have været helbredede, vilde de, i Stedet for at forfølge vor smukke Videnskab med deres Foragt og Spot, kun have haft Velsignelser for den.«

- *) Mercier, l. c. p. 78 fg.: »Alle intelligente Personer, der lide af en af disse kroniske Sygdomme, som man med Rette eller Urette søger at skjule for Verden (hvortil høre alle Lidelser i Urinorganerne), ligne hverandre i saa Henseende. Hvis de ikke ere udstyrede med en temmelig sjelden medfødt Sorgløshed eller en ikke mindre sjelden Dyd, faa de Had til det Samfund, som de ere nødte til at sky. De ere frygtsomme, fordi de føle sig trykkede ved deres Svaghed. Man bagtaler gerne det, som man ikke holder af eller som man frygter, og de bagtale Samfundet. Et saa slet ordnet, et saa afskyeligt Samfund kan ikke sige og ikke gøre noget godt; de modsige det paa ethvert Punkt, fordi de altid ere utilpas i det. Deraf udspringe de besynderligste intellektuelle Dristigheder, de mest uventede Paradoxer. De tro ikke at burde tage noget Hensyn til Skik og Brug i en Verden, hvis Glæder de ikke kunne dele. Endvidere avler Ensomheden og Nødvendigheden af den daglige Pleje Egoisme, og en saa meget mere rodfæstet Egoisme, fordi den uophørlig næres af selve den Aarsag, der har fremkaldt den. — Dog maa

naturligvis en Specialist-Ensidighed, som Möbius ikke kan billige.

dette Billede mildnes og der maa mindes om, at disse ulykkelige Syge ofte betale deres Fejl med fremragende Hjertets og Aandens Egenskaber. De have en lovende Indbildningskraft og en skarp Iagttagelsesevne. Al den Kærlighed, som de nægte Menneskeslægten, kunne de samle om nogle foretrukne Væsner, naar disse ville finde sig i deres fantastiske Karakter ... Her have vi da, naar vi se nøjere til, netop Rousseaus Portræt — Rousseau misfornøjet med Menneskeslægten, med Samfundet, med sine Omgivelser; modig, endog aggressiv, naar han hidses ved Modgang og Forfølgelse; ellers frygtssom, overdreven frygtssom, frygtssom i den Grad, at han taber Fatningen ligeoverfor et Barn (Conf., livre XI), saa frygtssom; at han ti Gange gaar frem og tilbage udenfor en Kagebagers eller en Frugthandlerskes Dør uden at vove at tilfredsstille sin Lyst (Conf., livre I); en Ven af Paradoxer og altid tilbøjelig til at gaa imod de gængse Forestillinger; en Hader af Samfundets Krav, blot fordi de genere ham; af Egoisme gørende sig skyldig i de mest dadelværdige Handlinger af de frivoleste Motiver, — og dog god, kærlig, hengiven etc.

Og endnu et Sted, p. 74 fg., af Merciers Bog ville vi citere: »Man har talt meget om, hvorvidt de Anskuelser, R. forfægter i sin berømte »Discours sur les sciences et les arts«, virkelig næredes af ham, eller om de blot var forstillede, om de skyldtes ham selv, eller om de var ham indgivne af Diderot. I sit andet Brev til M. de Malesherbes skriver han bl. a. derom: »Efter at have levet fyrretyve Aar misfornøjet med mig selv og med de andre, søgte jeg forgæves at bryde de Baand, der knyttede mig til dette Samfund ... Pludselig kom et lykkeligt Tilfælde og oplyste mig, hvad jeg havde at gøre ... Jeg faldt over det af Akademiet i Dijon opstillede Spørgsmaal. Hvis nogensinde noget har lignet en pludselig Inspiration, er det den Bevægelse, der opstod i mig ved Læsningen deraf. Da samtidigt en Sygdom, [Blærebesværlighederne], hvis første Angreb jeg havde følt alt i Barndommen, havde vist sig absolut uhelbredelig, mente jeg, at hvis jeg vilde være konsekvent og endelig afryste fra mine Skuldre dette tunge Aag, som den offentlige Mening lægger, havde jeg ikke et Øjeblik at spilde.« Saaledes beslutter han da at bryde med Samfundet, fordi han

I omtrent halvandet Aar holdt Rousseau ud i Venedig hos Gesandten, en raa og uvidende Person. I Efteraaret 1744 kom han tilbage til Paris, hvor han nu slog sig til Ro i omtrent 12 Aar, 1744—56. Her traadte han snart i Forhold til Therese Levasseur, der vel neppe i det Omfang, som adskillige Forfattere have fremstillet det, blev Rousseaus »onde Aand«, der heller ikke kan have været saa idiotisk, som hun efter Rousseaus Skildringer syntes at være (— hvorefter hun aldrig skal have kunnet lære Klokken at kende eller at huske Maanedernes Navne o. lgn.), — men som dog i ethvert Fald, moralsk og intellektuelt, var en yderst tarvelig Person. Med hende avlede han fem Børn, der strax efter Fødslen alle sendtes til Hittebørnshospitalet, idet han foregav, at Børnene vilde staa sig bedre ved at opdrages af det Offenlige end ved den Opdragelse, de kunde vente at finde hos ham eller hos Therese eller hendes skrækkelige Moder og andre Paarørende.

I Paris var han en kort Tid, i 1747, Sekretær hos Mme Dupin og hendes Svigersøn, de Francueil, men søgte forøvrigt sit Udkomme som Nodeafskriver, forfattede nogle Theaterstykker, af hvilke enkelte gjorde Lykke, forfattede ogsaa andre skønliterære Arbejder, indtil han endelig, tætvæd de fyrretyve Aar, vandt sin

er misfornøjet med det; — men hvorfor er han misfornøjet med det? Uden Tvivl fordi han føler sig generet i det. Nuvel, hvilken er Aarsagen til denne Gene, hvis ikke hans Sygdom? Thi langt fra at være menneskefjendsk var han af Naturen munter, forekommende, fuld af Tillid og meget meddelssom. Se saaledes, det er jeg overbevist om, er han gradvis naat frem til de Anskuelse, der danne Grundlaget for hans »Discours«. Men naar man læser det Afsnit i hans Brev, hvorfra jeg har taget disse Uddrag, føler man sig uvis om, om han selv har gjort sig Rede herfor.*

Berømmelse som Socialfilosof. Dette skete ved hans Besvarelse af det af Akademiet i Dijon udstedte Prispørgsmaal: om Videnskaberne og Kunsterne havde bidraget til at rense Sæderne? Rousseaus Svar var: Nej!, — et Svar, der fremkaldte en Syndflod af Modskrifter, der blot gav Rousseau Anledning til med Dygtighed at forsvare sit Standpunkt. Dette Standpunkt udviklede han nøjere et Par Aar senere i sin Afhandling om Uligheden blandt Menneskene. Samtidigt søgte han at bringe sit eget ydre Liv i Overensstemmelse med de af ham forfægtede paradoxale Anskuelser. Saa rejste der sig et Ramaskrig imod ham: man beskyldte ham for enten kun at ville gøre sig bemærket ved sine Paradoxer, uden selv at tro paa dem, eller for at være gal. Men denne Beskyldnings Berettigelse bestrider Möbius. Den bitre Stemning, der forraader sig i Skrifterne, skyldes den Harme, som det daglige Syn af at Paris's Elendighed, Forfængelighed, Tant og Lastefuldhed havde vakt hos en saa varmtfølende Mand som ham. De Halvheder og Modsigelser, der komme til Orde i hans Skrifter, hænge sammen med hele hans Verdensopfattelse. Han erkendte, at Kulturens Fremskridt ikke har forøget, men formindsket Menneskenes Lykke, at jo mere Mennesket fjerner sig fra Naturmennesket — eller rettere sagt: fra Dyret — desto mere taber det i Lykke. Og deri har han Ret. Ulykken er nu, at en »Tilbagevenden til Naturen« er umulig, Menneskene drives tværtimod stadig frem ad Civilisationens Vej, gaar derfor stadig tilbage i Lykke. Dette er ren og skær Pessimisme, — men Rousseau vilde være og var i sit Hjerte Optimist. Dette er den store Modsigelse. Han fordømte Samfundet, lærte at Alt var godt fra Naturens Haand,

men at Menneskene fordærve det, — og oversaa, at ogsaa den menneskelige Udvikling er en naturlig Udvikling. Han gjorde Modsætningen mellem Natur og Samfund til sin Lærebygningens Hjørnesteen, — og denne Modsætning er falsk. Men deraf, at han i sin Lærebygning har indmuret en falsk Hjørnesteen, følger ikke, at han ikke selv har trot paa sin Bygningens Soliditet, ej heller at han var gal. »At stemple Rousseaus Tankebygning, i Sammenligning med hvilken den største Del af hans Tids »Filosofi« var intetsigende Snak, som Produkt af tom Forfatterforfængelighed, er latterligt, og om Sygdom kunde der kun være Tale i den Forstand, i hvilken Moreau har kaldt Geniet en Neurose.«

At han ved sine Angreb paa Samfundet skaffede sig Fjender, er en Selvfølge. At han ved at ville ikke blot nedskrive anti-sociale Anskuelse paa Papiret, men endog bringe sit Liv i Overensstemmelse med sine Theorier, forøgede Uviljen, forstaas ogsaa af sig selv. Og endnu værre blev det, da han med den for varmtfølede Mennesker ofte ejendommelige Mangel paa Menneskekundskab kastede sin Kærlighed paa Personer, der ikke fortjente den.

Endnu gik det dog nogen Tid. I 1754 havde han foretaget en Rejse til sin Fødeby, fattede her Beslutningen om at vende tilbage til Calvinismen, og endvidere Beslutningen om næste Aar at tage Bopæl i sit Fødeland. Dette sidste blev der dog intet af: han vendte tilbage til Paris, men var glad over i Foraaret 1756 at kunne forlade den store By og opslaa sine Pauluner i et lille beskedent Landsted, »Eremitage«, der tilhørte hans Veninde Mme d'Epinaÿ, og som hun venligst havde overladt ham. I December 1757 kom det

imidlertid til et Brud mellem ham og hans tidligere Veninde, ikke uden at dennes Elsker, den saakaldte Baron Grimm, tidligere Rousseaus Ven, nu misundelig paa ham og en af hans hadefuldeste Fjender, ved sine Intriger væsenlig havde bidraget til at fremkalde det. Möbius betragter Rousseau som skyldfri i dette Forhold og betegner det som »ganz thöricht«, naar man i hans Strid med Grimm og Konsorter har villet se det første Udbrud af Forfølgelsesvanvid. »Rousseaus lidenskabelige Ophidselse, der kom tilsyne ved alt, hvad der hænger sammen med dette Brud, og hans overvættes store Æmfindtiighed kan man betegne som sygelig, --- men ogsaa dette er kun cum grano salis rigtigt, for saa vidt, nemlig, som der er et stort Grænsegebet mellem aandelig Sundhed og Sygdom, hvor en stor Mængde »Sundt« maa erkendes at være sygt af dem, der forstaar sig paa sygelige Sjælstilstande.«

Over Hals og Hoved maatte Rousseau, midt i Vinterens Hjerte, forlade l'Ermitage, og fandt nu en Bolig i Mont-Louis ved Montmorency. Men de mange Sindsbevægelser havde forværret hans gamle Lidelser, og en ny Skade var kommen til (— efter R.s Mening fremkaldt ved de hyppige og vedholdende Excitationer, hans Lidenskab for Grevinde d'Houdetot havde foraarsaget). Ogsaa ny Fjender opstod, tilmed mægtige. Ved sit »Brev til d'Alembert«, sit Angreb paa Theatervæsenet (1758), havde han bl. a. forbitret Voltaire. Dog havde han ogsaa for Øjeblikket indflydelsesrige Venner i Hertugen og Hertuginde af Luxembourg, Prinsen af Conti o. fl. Og i de Aar, da han levede i de herlige landlige Omgivelser, der ret vare efter hans Smag, 1756 og 1757 i l'Ermitage, 1758—62 i Mont-Louis og Montmorency,

fuldbragte han sine Hovedværker, »La nouvelle Héloïse«, »Le contrat social« og »l'Emile«. Men særlig det sidste blev hans Ulykke: allerede Trykningen af det havde voldt ham en Række Ærgrelser, der havde bragt ham Vanvidet nær. Og neppe var Bogen udkommen, før Uvejret brød løs over hans Hoved: i sine foregaaende Værker havde han uantastet kunnet angribe den gængse Moral, kunnet slaa løs paa Monarkiet og undergrave selve Samfundet; — i »Emile« protesterede han mod Aarhundredets Atheisme og Materialisme, indskærpede de huslige Dyder, udviklede pædagogiske Anskuelser, der meget hurtigt vandt Anerkendelse, — og alligevel rejste der sig i Anledning af dette Værk en Storm imod den ulykkelige Forfatter. I Juni 1762 udstedte de franske Myndigheder et Arrestdekret imod ham, og han maatte flygte. Men i sin Fødeby skulde han ikke tænke paa at søge Tilflugt: der fældtes ganske samme For dømmelsesdekret over Bogen — endnu inden noget Exemplar havde naaet Byen — som i Frankrig. I Paris brændtes »l'Emile« den 11. Juni 1762; i Genf opbrændtes den, tilligemed »Le contrat social«, den 19. Juni ved Bødlens Haand. Tillige besluttedes det, at Forfatteren, saasnart han maatte betræde Republikens Grund, skulde fængsles. Fransk Indflydelse gjorde sig gældende, og Voltaire og hans Venner pustede til Ilden, de herskende Slægter frygtede, at Rousseau skulde komme til Genf og sætte sig i Spidsen for de Utilfredse.

Saaledes bortjaget fra Frankrig, saaledes afspærret fra Genf, søgte han først Tilflugt i Yverdun hos gode Venner, der modtog ham med Hjertelighed. Et Udvisningsdekret forberedtes dog ogsaa her; men inden det endnu var indløbet, flygtede han til Neuchâtel, der den-

gang hørte under Preussen. Han drog til Motiers i Val de Travers, efter at Lord Keith, Marschal af Skotland, den preussiske Konges Statholder i Neuchâtel, havde sikret ham Kongens Beskyttelse. Men Gejstligheden knurrede, og der udkom Stridsskrift paa Stridsskrift. Et af dem, et Hyrdebrev fra Erkebiskoppen i Paris, besvarede Rousseau med et Skrift, der hører til de fremragende blandt hans Arbejder.

I Motiers begyndte han at klæde sig i armenisk Dragt (og blev ved dermed, indtil han 1770 kom tilbage til Paris). Han anlagde den bekvemme, vide Dragt af Hensyn til sine Blærebesværligheder, der her piagede ham haardt, og fordrede stadig Pasning; men Folk, der alt betragtede ham som en halvt forrykt Særling, bestyrkedes i deres Tvivl om hans Fornuft, da det store Publikum jo altid er tilbøjeligt til at betragte dem, der vove at klæde sig paa en fra det sædvanlige stærkt afvigende Maade, som forrykte. En ny Lidelse, Ischias, indfandt sig i Motiers, men da den ikke hindrede lange Spaserture, kan den neppe have haft meget at sige. Ogsaa over Smerter i Hovedet og Mathed klagede han.

I Begyndelsen havde han ventet, at Regeringen i Genf vilde gaa i sig selv og søge at gøre den imod ham begaaede Uret god igen. Da saadant imidlertid ikke skete, frasagde han sig højtideligt sin genfiske Borgerret. Dette Skridt vakte Opsigt, og en Del af Borgerskabet nedlagde Indsigelse mod den ham tilføjede Behandling. Den genfiske Regering afviste »Repræsentanternes« Forestillinger, men Striden gik videre og udviklede sig efterhaanden til en Kamp mellem den herskende Gruppe og det egenlige Folk. Da Aristokraternes Standpunkt blev forfægtet gennem Skriftet »Breve fra Landet«,

svarede Rousseau med sine »Breve fra Bjerget«. Det efter moderne Begreber helt moderate Stridsskrift, i hvilket han med Dygtighed forsvarede sin Sag og blottede Regeringens ulovmedholdelige Fremfærd, vakte megen Forbitrelse. Man paastod, at han tilsigtede at fremkalde en Borgerkrig. I Frankrig blev Skriftet forbudt, Senatet i Bern udstedte et Edikt fuldt af saarende Udtryk mod ham, Raadet i Genf fulgte i Sporet og diverse private Stridsskrifter udsendtes. Det værste blandt disse var et anonymt Flyveskrift med Titlen »Sentiments des Citoyens« (trykt i Genf 1763). Rousseau skildres heri, ikke som en Forrykt, med hvem man kan have Medlidenhed, men som en Afsindig, der fortjener at bindes, og ligeoverfor hvem Tolerance vilde være en Last, ja som en Forbryder, der burde afstraffes ved Bødlens Haand. »Hvem er denne Mand?«, hedder det bl. a.: »Er det en Lærd, der strider mod en Lærd? Nej, det er Forfatteren til en Opera og to Lystspil, der er blevne udpebne. Er det en retskaffen Mand, som, vildledet af en urigtig Iver, retter ubeskedne Bebrejdelser mod dydige Mænd? Vi tilstaa med Smerte, og idet vi rødme, at det er en Mand, som endnu bærer de skrækkelige Følger af sine Udsvævelser, og som, udklædt som Gøgler, fra Landsby til Landsby, fra Bjerg til Bjerg slæber med sig den Ulykkelige, hvis Moder han lod omkomme, og hvis Børn han udsatte foran et Hospital.« Rousseau svarede i en meget rolig Tone, at nogen Sygdom af den Art, Brochureforfatteren sigtede til, aldrig havde besmittet hans Legeme; at den Sygdom, han led af, ikke havde det mindste at gøre med Udsvævelser, men var en medfødt Sygdom, hvilket vilde kunne bevidnes af alle de Læger, der havde behandlet ham, saa

vel som af de endnu levende Personer, der havde passet ham i hans Barndom; at han ikke havde ladet sin Svigermoder omkomme, eftersom hun fremdeles levede; at han ikke havde udsat noget Barn osv. Men om han end bevarede Fatningen overfor et saadant Skandskrift — hvis Forfatter Voltaire skal have været, skønt Rousseau antog, at det var Pastor Vernes — er det rimeligt, at det har krænket ham dybt.

Imidlertid gik man snart videre, gik fra Verbalinjurier over til Haandgribeligheder. I sine »Breve fra Bjerget« havde han udtalt sig meget frimodigt om den kristelige Troslære og det protestantiske Orthodoxy. Derved havde han forbitret Gejstligheden, og bl. a. blev Præsten de Montmolin i Motiers, der tidligere havde været hans Ven, nu hans argeste Fjende, søgte at faa ham exkommuniceret og ophidsede, da Exkommunikationen ikke lykkedes, Pøblen imod ham. Han blev nu ikke blot haanet med Skældsord, men bombarderet med Stenkast, og efter et natligt Bombardement af hans Hus i Motiers saa han sig, da han ingen effektiv Beskyttelse fandt hos Øvrigheden, nødsaget til, Septbr. 1765, at forlade Motiers og Neuchâtel.

Han søgte Tilflugt paa Petersøen i Biellersøen, efter at man havde forsikret ham, at Regeringen i Bern ikke vilde forulempe ham dør. Paa den lille Ø haabede han at finde den længselsfuldt eftertragede Ro, og han følte sig ogsaa lykkelig dør: kort før sin Død har han i sin »Réveries d'un promeneur solitaire« givet den nydeligste Skildring af sit Ophold her. Han helligede sig her sine botaniske Studier, men befattede sig dog ogsaa med literære Arbejder, gav saaledes — opfordret dertil af den korsikanske Nationalregering gennem en Kaptajn Butta-

fuoco — et Udkast til en Forfatning for Korsika. Men Opholdet blev ikke af lang Varighed: allerede i Oktober udstedte Regeringen et Udvisningsdekret. Han henvendte sig med et Bønskrift til Regeringen, forklarede, at han paa Grund af sin Sygelighed ikke kunde gøre lange, besværlige Rejser, nu da Vinteren stod for Døren, og at han ikke i Nærheden vilde kunne finde noget Tilflugtssted, bad om, at man hellere vilde spærre ham inde som Fange paa en eller anden Borg osv. Regeringen svarede, at han inden 24 Timer havde at forlade Republiken. Saa maatte han da atter afsted. Over Biel kom han til Basel og derfra til Strassburg, hvor han, mod Forventning, modtoges med Æresbevisninger endog af Øvrigheden. Det havde nu været hans Hensigt at rejse til Potsdam, men det turde han dog ikke beslutte sig til, da det kom til Stykket. Derimod modtog han en Indbydelse til England, skønt han personlig ikke følte sig draget af dette Land; men hans Veninder Grevinde de Boufflers og Marquise de Verdelin, og hans Ven Lord Keith opmuntrede ham efter Evne, og saa tog han da endelig imod den Indbydelse, David Hume sendte. Med et Pas, som hans fornemme Venner havde bevæget den franske Regering til at meddele ham, kom han til Paris, hvor Hume stod i Begreb med at opgive sin Post som Gesandtskabssekretær for at begive sig tilbage til England. Det korte Ophold i Paris blev en Triumf for ham: han boede som Prinsen af Contis Gæst i Temple, og Folk kappedes om at gøre ham deres Opvartning; men dette var mere end Regeringen kunde tillade: Politiet skyndede paa Afrejse, og denne fandt da Sted den 2. Jan. 1766, hvorefter han kort derpaa betraadte Englands Grund.

I London fandt han en glimrende Modtagelse: men den store, larmende By var intet Opholdssted for ham: efter et Par Ugers Ophold drog han til Landsbyen Chiswick og derfra i Marts til Wootton, hvor den rige Mr. Davenport mod en beskeden Godtgørelse overlod ham et herligt beliggende, net lille Landsted. Her var der smukke Spasereture at gøre: her kunde han leve i Fred og Ro; til den nærmeste By var der et Par Mil, og da han ikke var Engelsk mægtig, var der ingen Rimelighed for, at han skulde blive forulempet ved for mange Visiter. Kun Klimaet var raat og ubehageligt, og umuligt er det jo ikke, at det har øvet en skadelig Indflydelse paa hans Sindsstemning og hele Velbefindende.

Men heller ikke her skulde han finde Fred. Ogsaa her væltede en Strøm af Smædeskrifter ud imod ham. Voltaire sendte ham sine forgiftede Pile i sit »Lettre au docteur Pansophe«, skønt vedstaa Forfatterskabet vilde Voltaire naturligvis ikke. Walpole fabrikerede et »Lettre du Roi de Prusse à M. J.-J. Rousseau« — der i Aviserne aftryktes som ægte —, i hvilket Rousseau beskyldtes for at lade sig »forfølge« for derved at gøre sig interessant. Rousseau troede, at d'Alembert var dette Spotteskrifts Forfatter. Men endnu mere Indtryk end Forhaanelsen i disse Skrifter gjorde det paa ham, da han opdagede, at Vennen Hume, som han havde ment at kunne elske med sit varme Hjertes lidenskabelige Kærlighed, var en Forræder. Længe vægrede han sig ved at tro derpaa; men Skridt for Skridt voxede Mistanken op, og tilsidst stod hele Rænkespillet klart for ham: et diabolisk Komplot havde udset sig ham til Offer. Trods gentagne Antydninger var det ikke lykkedes

ham at faa Hume til at rykke ud med Sproget; saa besluttede han sig at tale tydeligt: Den 23. Juni 1766 skrev han: »Jeg kender Dem, min Herre, og De véd det. Uden tidligere Forbindelser, uden Strid, uden at vi kendte hinanden paa anden Maade end som Skribenter, tilbød De mig i min Ulykke Deres Hjælp. Rørt over Deres Ædelmodighed kaster jeg mig i Deres Arme. De fører mig til England, tilsyneladende for at skaffe mig et Fristed, i Virkeligheden for at vanære mig. De helliger Dem dette ædle Værk med en Iver, der er Deres ædle Hjærte værdigt, med en Behændighed, der er Deres Talent værdig.« Efter en saadan Anklage maatte Hume udbede sig nøjere Forklaring, og den fik han i et noksom bekendt mange Sider langt Brev af 10. Juli 1766. Hvad Rousseau her udviklede udførligt, udtalte han ogsaa i andre Breve, hvor han bemærker, at »Hume under et forræderisk Venskabs Dække har i Forening med to eller tre andre Medskyldige fattet den smukke Plan at vanære mig . . . Jeg betragter Triumviratet Voltaire, d'Alembert og Hume som en Kendsgerning . . . Deres sidste Maal udgrunder jeg ikke, men de har et . . . Der bestaar et Komplot imellem dem« osv. I disse Breve ser Möbius Vanvidets første Spor. At Rousseau havde Grund til at være misfornøjet med Hume, indrømmer Möbius. Hume var en falsk Ven; han glædede sig over Voltaires Ondskab imod Rousseau, glædede sig over, at det tegnede til en Art Hanekamp mellem de to store Mænd; han havde endog selv faat indlagt i den preussiske Konges foregivne Brev den værste Sætning; han udspionerede Rousseau; han søgte baade paa underfundig Maade Oplysning om Rousseaus pekuniære Forfatning og om hans Korrespondance, i det Øjemed at

bruge den saaledes erhvervede Kundskab imod Rousseau. Det Sygelige ligger altsaa ikke i, at Rousseau brød Staven over Hume, men deri, at han udledede alt, hvad der var gaaet ham imod i England, af en dybt gennemtænkt Plan, idet han med største Skarpsindighed kombinerede alle Enkeltheder, og overalt saa den overlagte Hensigt at skade ham. Naar han saaledes troede at kunne bevise, at Hume skulde have lokket ham, der, som han selv siger, var ham personligt ubekendt, til England, for der ved de urimeligste Midler at søge ham vanæret, -- saa var dette dog en aabenbart forrykt Tanke. Naar Hume fik Rousseau til England, har Grunden vel snarere været, at det smigrede ham at optræde som den store Mands Beskytter. Mange Vendinger i Rousseaus Breve ere desuden af en saadan Beskaffenhed, at Fagmanden, ja vel endog Lægfolk, strax i dem ville kunne opdage Vanvidet.

Fra nu af, bemærker Möbius, se vi i Rousseaus Liv Ophidselses-Perioder og rolige Perioder afløse hverandre som Bølgebjerge og Bølgedale. Den hæftige Ophidselse, som Sagen med Hume foranledigede, er det første Bølgebjerg. Stormen lagde sig igen, men hvad der nu var kommet frem i Rousseaus Sjæl, forblev der i Hovedsagen bestandigt: Forestillingen om det ligesaa mægtige som hemmelighedsfulde Komplot, hvis Offer han var, forlod ham aldrig mere.

Og videre bemærker Möbius: »Lægfolk holde i Almindelighed meget af at faa en psykologisk Forklaring af de indbildte Forestillinger. Rousseaus Tilfælde egner sig tilsyneladende fortræffeligt til at bevise, hvorledes Forfølgelser avle Forfølgelsesvanvid, hvorledes den ved de gjorte Erfaringer rystede Sjæl efterhaanden taber

Fodfæstet, og aner Forfølgelse der, hvor der ikke er nogen, ja tilsidst udtyder alt som Forfølgelse. Men naar man betænker, at ved de fleste Tilfælde af Forfølgelsesvanvid har der slet ikke fundet virkelige Forfølgelser Sted; naar man videre betænker, at Vanvidet fremtræder paa samme Maade dèr, hvor det finder Tilknytning i de gjorte Erfaringer, som dèr, hvor saadan Tilknytning mangler; at de typiske Vanvidsforestillinger optræde omtrent paa samme Maade hos Dannede som Udannede, hos Folk af den ene som hos Folk af den anden Nationalitet og forlener Patienterne i de forskellige Landes Sindssygeanstalter en mærkværdig indbyrdes Lighed, -- saa bliver man mistroisk ligeoverfor de psykologiske Forklaringer. I Virkeligheden stiger Vanvidets Hovedformer op af det Ubevidstes Dyb, og række videre end vor Psykologi kan naa. De psykiske Aarsager til Vanvidet komme mindre efter deres Kvalitet end efter deres Kvantitet i Betragtning som forskellige Former for Sindsrystelser. Sindsrystelsen vil være desto fordærveligere, jo mere den, der rammes af den, i Forvejen har Anlæg til Sindssygdom, og der hvor Anlæg helt mangler, vil efter almindelig Erfaring ogsaa den stærkeste *perturbatio mentis* ikke bevirke Sindssygdom. De Forfølgelser, som Rousseau maatte taale, maa i Hovedsagen betragtes som Sindsrystelser, og vi maa lade det staa hen, om ikke ogsaa svære Tilskikkelser af anden Art vilde have bragt Forfølgelsesvanvid ind i hans for Sindssygdom disponerede Hjerne. — At virkelige og indbildte Forfølgelser hos Rousseau findes Side om Side med hverandre, er et mærkeligt Tilfælde, der bereder Bedømmelsen Vanskeligheder. Det Sygelige hos Rousseau er vel ofte tydeligt nok, men i mange Tilfælde

kan det godt være, at Rousseau har haft Ret. Hallucinationer synes han aldrig at have lidt af; han gør sig kun skyldig i en falsk Udtydning af, hvad han rigtigt har observeret. Hans faktiske Angivelser er der ingen Grund til at betvivle, da hans absolute Sanddrthed ved tallose Prøver er bevist; — men ganske vist er det ofte vanskeligt at sige, hvor Iagttagelsen hører op, og de udaf det Iagttagne dragne Slutninger begynde.*

Striden med Hume skadede Rousseaus Anseelse i høj Grad. Hume skrev til Baron Holbach i Paris: »min kære Baron, Rousseau er en Hallunk«, og opfordrede ham til at gøre dette bekendt i Paris. I Virkeligheden udbredte Efterretningen om Striden mellem de to Mænd sig som en Løbeild paa begge Sider af Kanalen. »Havde England erklæret Frankrig Krig, vilde det ikke kunne have vakt større Opsigt.« Kort efter lod Hume trykke sin Fremstilling af Sagen, en Fremstilling, der var fuld af Usandheder, men dygtigt affattet og overalt fandt Tiltro. Rousseaus »grænseløse Stolthed«, »Utaknemlighed«, »Hykleri« blev Trossætninger, — og er det endnu tildels.

Atter væltede Smædeskrifter udover Rousseau, og den ene Ven efter den anden faldt fra. Rousseau paa sin Side forholdt sig rolig, søgte og fandt Trøst hos sine kære Blomster og Planter, gjorde ogsaa enkelte ny Bekendtskaber, lærte navnlig Hertuginde af Portland at kende, med hvem han vekslede en Række botaniske Breve, der i det hele vidne om en fredelig Stemning. Et andet Arbejde, der optog hans Tid i Wootton, var Nedskrivningen af hans »Bekendelser«. Men da disse »Bekendelser«, idet de skulde være et Forsvarsskrift for ham selv, ogsaa maatte blive et Angreb paa hans Fjender,

og da han uklogt røbede for Omverdenen, med hvilket Arbejde han var beskæftiget, skyndte hans Fjender sig med at træffe deres Forholdsregler, d. v. s. de søgte, saavidt det stod til dem, at ødelægge hans Anseelse, at undergrave Tilliden til hans Ord. Disse Bekendelser have skadet Rousseau mere, end de have gavnet ham, have altsaa bevirket det stik modsatte af, hvad de tilsigtede. Folk, ude af Stand til at begribe hans Sanddrthed, troede, at naar en Mand kunde fortælle saa meget ondt om sig selv, maatte han skjule endnu langt mere. Den modbydeligste Farisæisme har gjort sig bred ligeoverfor disse Bekendelser, og skulde man slutte fra alle de Sten der for deres Skyld ere blevne kastede mod Rousseau, maatte man antage, at særdeles mange Forfattere ere helt skyldfri. Men hvorledes man end vil betragte Bekendelserne fra et moralsk Standpunkt, saa maa man i ethvert Fald ikke glemme Spørgsmaalet om, hvorvidt Rousseaus Sindssygdом har indvirket paa hans Tilregnelighed. Möbius bemærker da her: »Paranoia'en begyndte hos Rousseau før Bekendelserne nedskreves, og disses anden Halvdel er nedskreven paa en Tid, da Rousseau allerede var i høj Grad syg. Den gamle Lære om Monomanien, hvorefter et Stykke af Menneskets Aand kan være sygt, og alt det øvrige sundt, gælder ikke mere. Man antager, at naar der er en aandelig Forstyrrelse tilstede, saa er hele Personen, hele Mennesket sygt. Imidlertid egner Rousseaus Tilfælde sig til at godtgøre den gamle Opfattelses relative Berettigelse. Rousseau var 12 Aar sindssyg: i hele den Tid har han paa forskellige Omraader præsteret fremragende Værker, og hans Vanvid var stedse saaledes begrænset, at det kun afficerede hans Bedømmelse af den

Forfølgelse, han var Genstand for. Man kan derfor mene om Monomani, hvad man vil; — i saadanne Tilfælde som Rousseaus vil man kun kunne tale om en Begrænsning af Ansvarlighed i visse Retninger. Under denne Forudsætning bliver Bedømmelsen af et sindsygt Menneskes enkelte Handlinger eller Ytringer meget vanskelig, fordi det paa Grund af de psykiske Fænomeners ofte skjulte Sammenhæng ikke altid er muligt at afgøre, om den paagældende Handling eller Ytring staar i et eller andet Forhold til den aandelige Forstyrrelse.«

Men havde Rousseau en Tid fundet Ro og Hvile i sine botaniske Studier og i sin System med sine Ungdomserindringer, saa varede denne Fred kun kort. I Begyndelsen af 1767 fik han et nyt Anfald, troede sig ompændt af et fuldstændigt Spioneri, — og den 1. Maj forlod han pludselig Wootton, med sin Therese, men forøvrigt ladende alt i Stikken, rede Penge saavel som Bøger og andre Ejendomsgegenstande. Den 22. Maj ankom han til Calais, — men om hvor og hvorledes han har færdedes i de tre Uger fra hans Flugt fra Wootton til hans Ankomst til Calais, har man kun ufuldstændige, mindre paalidelige Efterretninger. Han selv holdt ikke af at tale om denne Rejse, ytrede kun, at han havde oplevet sælsomme Eventyr, skal dog ligeoverfor en Ven have tilstaaet, at han var gaaet fra Forstanden. I Virkeligheden synes det, at han i den Tid har været fuldstændig afsindig. Han flakkede om fra Sted til Sted, bildte sig ind at være engelsk Statsfange, sendte Skrivelser til de engelske Myndigheder med forrykte Løfter ikke blot om at ophøre med at skrive sine Memoirer, men overhovedet om at opgive al Forfattervirksomhed. holdt ogsaa Taler — paa Fransk — til det for-

samlede Folk, betalte i Værtshusene med Stykker af Sølvskæer og -gaffler, og ser endelig, da han ankommer til Havnen og Vinden er kontrær, ogsaa i denne Omstændighed et paa ham møttet Komplot.

I en saadan Forfatning forlod den ulykkelige Mand England. Men neppe havde han sat Foden paa fransk Grund, før Ophidselsen var forbi. Allerede i Calais var han i Stand til at skrive fornuftige, ja ret fornøjelige Breve. Desværre varede Freden denne Gang ikke længe. Efter en kort Tid at have været Marquis'en af Mirabeaus Gæst i Fleury, begav han sig paa Prinsen af Contis Indbydelse til dennes Slot Trye i Normandiet d. 21. Juni 1767. Nu havde han antaget Navnet »Renou«. Faa Dage efter sin Ankomst til Trye mente han at have opdaget, at Komplottet ogsaa her var efter ham. Den eneste Ven, med hvem han endnu stod i Forbindelse, Du Peyrou, besøgte ham her; men dette Besøg, som han havde glædet sig saa meget til, blev en stor Skuffelse. Du Peyrou blev kort efter sin Ankomst syg, og de dermed i Forbindelse staaende Omstændigheder har Rousseau udførligt skildret i et Brev til Prinsen af Conti. Brevet er fuldstændigt forrykt; man ser af det, at der var opstaaet den Formodning, at Du Peyrou's Sygdom hidrørte fra en Forgiftning, og Rousseau bildte sig nu ind, at man ansaa ham, Rousseau, som Giftblanderens. Paa sin Side mente Rousseau om Du Peyrou, at han var fra Forstanden [hvad han forresten nok ogsaa var], og kun denne formildende Omstændighed hindrede ham i at bryde med ham. Da nogen Tid efter Slotsfogeden, Dechamps, hvem Rousseau betragtede som en af sine værste Forfølgere, ogsaa blev syg og tilsidst døde, bildte Rousseau sig atter ind, at alle i ham saa Dechamps's

Morder: Rousseau havde sendt ham Fødevarer, og disse Fødevarer, antog man — efter hvad Rousseau mente at kunne slutte af Folks Blik, tvetydige Ytringer o. lign. —, havde været forgiftede. De Breve, Rousseau i den Anledning skrev til Prinsen, til Mairén o. fl., med Tilbud om at lade sig fængsle, med Forlangender om at faa Dechamps's Lig obduceret etc., vare ogsaa komplet sindsforvirrede. Under sit Ophold i Trye tilstod Rousseau selv, at hans Hoved var i Uorden«. Han klagede ogsaa over, at han ikke mere duede til noget og slet ikke kunde arbejde. Alligevel arbejdede han ret tappert netop i denne Tid. Han drev botaniske Studier, interesserede sig levende for Stridighederne i Genf og lagde en meget klar Forstaaelse af dem for Dagen, skrev mange Breve, lod sin »Dictionnaire de musique« udkomme og arbejdede flittigt videre paa Nedskrivningen af sine Memoirer. Bekendelsernes sjette Bog er sandsynligvis nedskreven her, og i dette Afsnit er det netop, at man finder Skildringen af Opholdet i les Charmettes, en af de mest idylliske Skildringer, man har Rousseaus Pen at takke for. Men om han end saaledes bevarede sin Forstand fuldstændig klar i mange Retninger, saa blev hans Forfølgelsesideer dog værre og værre, — og i Juni 1768 var der intet andet for ham at gøre end atter at flygte.

Stedforandringen virkede, som sædvanlig hos den Slags Syge, i Øjeblikket velgørende. Den 18. Juni 1768 ankom han til Lyon, og nu kastede han sig nogen Tid atter over Botaniken. Men snart indfandt Forfølgelsesideerne sig igen. Det gik saa vidt, at han ud af latterligt smaa Omstændigheder med en diabolisk Snedighed konstruerede den Slutning, at man vilde ham tillivs som

mistænkt for Delagtighed i Damiens' Attentat i 1757 paa Ludvig XV. Han opholdt sig i sidste Halvdel af 1767 i Lyon, Grenoble, Chambéry og navnlig Bourgoin. Men bort fra Frankrig maatte han nu. Han tænkte paa Cypren, Minorka, Venedig osv., tænkte endog en Tid paa at tage tilbage til Wootton — thi ingen af hans Fjender vilde da falde paa, at han skulde vende tilbage hertil, — og saa blev han dog i Frankrig. Marquis'en af Cesarges tilbød ham Ophold paa det gamle Slot Monquin, og dør tog han da hen i Begyndelsen af 1769.

Forinden havde han, medens han endnu var i Bourgoin, taget Therese til sin Hustru, rigtignok under en mindre fuldstændig Iagttagelse af de lovforeskrevne Former. Han vilde yde hende en Anerkendelse for den Troskab, hun havde vist ham. Han indbød to i Bourgoin boende Officerer, hvoraf den ene var Byens Maire, som Vidner, og erklærede, efter en højtidelig Tale, at Therese nu var hans Ægtehustru. Formerne var, som man ser, ikke synderligt indviklede; men Offenligheden anerkendte Ægteskabet som et ægte, lovmedholdeligt Ægteskab, og Staten tilkendte efter Rousseaus Død Therese en Ærespension som Rousseaus Enke.

Stedforandringen havde atter i det første Øjeblik gode Virkninger, og atter var Botaniken hans Trøst. Fra denne Tid haves et Brev fra ham til Therese, i hvilket han hentyder til ægteskabelige Uenigheder og taler om at skilles fra hende; men det er det eneste Brev, i hvilket saadanne Antydninger findes, og den ægteskabelige Fred synes snart efter atter at være sluttet: til Therese nærede han mærkelig nok aldrig Mistillid;

han har aldrig troet om hende, at hun kunde arbejde med i Komplottet.

I Monquin udarbejdede han sine Bekendelsers sidste Halvdel. At han, trods sin aandelige Forfatning, kunde skrive, som han gjorde, er forbavsende. Fandtes ikke de indskudte Bemærkninger om hans øjeblikkelige ulykkelige Stilling, vilde ingen Læser forstaa, at »Les confessions« ere skrevne af en sindsforvirret Mand. Og dog var hans Vanvids »System« i Hovedsagen færdigt i Monquin. Og i Indledningen til Bekendelsernes anden Halvdel findes da ogsaa Ord som disse: »Loftet, under hvilket jeg befinder mig, har Øjne, Murene, der omgive mig, have Øren; jeg er omgivet af Spioner, af ilde-sindede og vaagne Spejdere, jeg er urolig og adspredt; i Hast kaster jeg nogle afbrudte Ord paa Papiret« osv.

Uagtet Rousseau i Løbet af faa Maaneder fik Tid til at nedskrive store Afsnit af sine Bekendelser, fandt han samtidig Tid til at pleje en udstrakt Korrespondance. Brevenes Indhold kan være fuldstændigt fornuftigt, — men i Februar 1770 begyndte han — uden Hensyn til Brevenes Indhold — at forsyne dem med følgende Motto:

Pauvres aveugles que nous sommes!
Ciel, démasque les imposteurs,
Et force leur barbares coeurs
A s'ouvrir aux regards des hommes.

Det første Brev, der bærer dette Motto, har ogsaa en ny Dateringsmaade, nemlig 17 ½ 70, i Stedet for »le 9 février 1770«. En Tidlang holdt Rousseau fast ved disse Formaliteter, — der ere mali

ominis*). Senere benyttede han et kortere Motto: Post tenebras lux.

I Maj 1770 forlod Rousseau Monquin under lignende Omstændigheder som tidligere Trye. Vejen gik nu — til Paris. Sandsynligvis havde han allerede i længere Tid ruget over den Plan atter at vise sig i Paris. I Paris havde han en bestemt Mission: det stod for ham som hans helligste Pligt at udforske og demaskere det Komplot, hvis Offer han var. Dette lod sig ikke gøre i den landlige Ensomhed; det stod ham klart, at kun i Paris, hvor Komplottet havde sit Hovedkvarter, vilde det lykkes ham at udrede alle de hemmelighedsfulde Traade. Han ventede, at naar han pludse-

*) Man kunde mene, at denne Daterings-Maade ikke betyder noget videre; men en anden Sindssygelæge, Chatelain, der dvæler lidt udførligere herved end Möbius, bemærker: Dette er et for det systematiserede Vanvid karakteristisk Træk, og Rousseau tillægger aabenbart denne ejendommelige Dateringsmaade en speciel Betydning: omgiven som han tror sig at være af Mysterier, svarer han og forsvarer han sig ligeledes med hemmelighedsfulde Midler. Slikt ser man saa ofte hos den Slags Syge. Og forøvrigt har Rousseau selv udtrykkeligt udtalt sig derom. I et Brev af 28. Febr. 1770: »Den underlige Dateringsmaade, der har stødt Dem, er en almindelig Formel (une formule générale), som jeg i nogen Tid uden Forskel har benyttet ligeoverfor alle; den kan ikke referere sig til de Personer, som jeg skriver til, thi de Personer, som den angaar, ere ikke skabte til at blive hædrede med mine Breve.« Og en Maaned senere skriver han til du Peyrou: »Jeg behøver ikke at underrette Dem om, at det til Datoen føjede Vers er en almindelig Formel, der ikke refererer sig til de Personer, som jeg skriver til.« Altsaa har denne Formel en speciel og hemmelighedsfuld Betydning: den gælder den Forfulgtes Fjender, — men anvendes kun ligeoverfor hans Venner. En ganske vist temmelig sindsforvirret Logik! (Chatelain, La folie de J. J. Rousseau p. 113—114).

ligt viste sig i Hovedstaden, vilde han tvinge sine Fjender frem til en hensynsløs Fremmarsch, og fik han dem først ud af Mørket, skulde han nok skaffe Sandheden Sejr. Som et af sine Kampmidler tænkte han sig Forelæsnngen af sine Bekendelser. Han talte og skrev om sin »Pligt«, og søgte f. Ex. hans Ven St. Germain at holde ham tilbage, saa svarede han: Pligt og Ære byder mig saa bestemt at handle, at selv de største Farer ikke ville kunne afskrække mig fra at følge Pligtens og Ærens Bud.

Over Lyon og Dijon drog han til Paris, foreløbig veltilmode. De Forsigtighedsregler, Prinsen af Conti havde foreskrevet ham, og som var ham i høj Grad kedelige, lod han falde. Ogsaa Navnet »Renou« opgav han; alle vidste jo dog, hvem »Renou« var. Ligeledes havde han aflagt den armeniske Dragt, bar nu en jævn Dragt, efter Datidens Mode, viste sig paa Gaderne, spillede Schak i Kaféen, gik i Theatret, havde en ret betydelig Omgang, — og var i det hele en ganske anderledes Mand, end Pariserne havde tænkt sig. Det kan være, at han har følt nogen Trang til selskabelig Omgang; det kan ogsaa være, at han gennem den har tænkt lettere at komme paa Spor efter Komplottet. Vanvidet var der bestandigt, selv om det for en Tid har ligget mere skjult. Har han haft et »lucidum intervallum«, saa varede det dog kun nogle Maaneder; — saa begyndte atter hans Stemning at formørke sig og Omgangen at trætte ham.

Nu greb han til det Middel, som han havde ventet sig saa meget af: for en lille udvalgt Cirkel, Greve og Grevinden af Egmont, Fyrst Pignatelli, Marquisen af Mesmes, Marquis de Juigné, læste han sine Bekendelser

(syvende til ellefte Bog) højt. Men Resultatet svarede ikke til Forventningerne. Han føjede til sin Oplæsning denne Erklæring: »Jeg har sagt Sandheden: hvem der kender Ting, som staar i Strid med hvad jeg nu har fremsat, kender, om de end var tusinde Gange beviste, Løgne og Bedragerier, og hvis han vægrer sig ved at undersøge dem med mig, saalænge jeg er i Live, bryder han sig hverken om Retfærdigheden eller Sandheden. Jeg for mit Vedkommende, jeg erklærer højt og uden Frygt: hvem der, selv uden at have læst mine Skrifter, vil undersøge med sine egne Øjne mit Naturel, mit Temperament, mine Sæder, mine Tilbøjeligheder, mine Fornøjelser, mine Vaner, og som vil kunne anse mig for en uhæderlig Mand, — han er selv en Mand, der fortjente at kvæles.« Og derefter følge de sidste Ord i »Bekendelserne«: »Jeg endte saaledes min Oplæsning, og alle tav. Mme d'Egmont var den eneste, der forekom mig bevæget: hun skælvede synligt, men hun fattede sig meget snart og tav som hele Selskabet. Det var det Udbytte, jeg havde af den Oplæsning og af min Erklæring.«

Saa forsøgte han en Oplæsning (den varede sytten Timer!) for et andet Publikum, et ungt, literært Publikum. Heller ikke den tilfredsstillede ham. Tilhørerne forstod ham aabenbart ikke. Men stor Opsigt gjorde dog disse Oplæsninger, og for mange var de jo i høj Grad ubehagelige, blandt andre for Mme d'Epinay. Hun fik Politiet til at lægge sig imellem og saaledes ophørte Oplæsningerne. Men Rousseau havde selv indset, at de forfejlede deres Maal. Saa opgav han Haabet om at finde Retfærdighed hos sine Samtidige; saa satte han sin Lid til Efterverdenen; for den føjede han den

tolvte Bog til til Bekendelserne; for den føjede han Noter til, igennem hvilke man kan forfølge hans Vanvids Omsiggriben: ogsaa de Personer, som han ved den første Nedskrivning endnu havde anset som Venner, blev efterhaanden indrangerede blandt Forræderne.

Mere og mere trak han sig tilbage; ogsaa den udstrakte Korrespondance, han hidtil havde plejet, svandt efterhaanden ind. Mærkeligt er det, at han dog kunde udfolde en betydelig Virksomhed. Han botaniserede ivrigt i Parises Omegn, anlagde med Omhu og Kunstfærdighed et Herbarium, skrev botaniske Afhandlinger og botaniske Breve, begyndte Udarbejdelsen af en »Dictionnaire de botanique«, — Alt i Begyndelsen af Halvfjerdserne; men i 1775 og 1776 solgte han sit Herbarium og sin Frøsamling, sine botaniske Værker osv. — Dernæst kastede han sig atter med ungdommeligt Liv over sin Ungdomskærlighed, Musiken, omgikkes venskabeligt med Gluck, skrev en Afhandling over Glucks Musik (men fik dog senere den Mistanke, at ogsaa Gluck var med i Komplottet, at Gluck netop var kommen til Frankrig for at chikanere ham), komponerede en hel Mængde osv. »Bliver han«, siger Rousseau om sig selv, »greben af smertelige Følelser, saa finder han paa Klaveret den Trøst, som Menneskene nægte ham. Smerten taber saaledes sin Bitterhed, giver ham baade Sang og Taarer. Paa Gaden ser han at finde en eller anden Melodi for saaledes at sætte sig ud over de Forbigaaendes fornærmelige Blik. Flere Romancer med en sørgeligt klagende, men fin og blød Melodi ere opstaaede saaledes.« — Endvidere befattede han sig noget med Politik, nedskrev paa den polske Grev Wielhorskis Opfordring i 1772 sine »*Considérations sur le gouvernement*

de la Pologne«. — Ogsaa maa fremhæves, at hans Nodeafskriveri tog megen Tid.

Men i Midten af Halvfjerdserne var han desforuden optagen af Nedskrivningen af sine »Dialogues«: »Rousseau juge de Jean-Jacques«. »Det er bekendt«, bemærker Möbius, »at Gale meget gerne skriftligt skildre de Lidelser, de maa taale, og enhver Fagmand kender disse mærkværdige Produkter, der ere fulde af Klager og Besværinger; — men de sædvanlige Udgydelser af denne Art forholde sig til Rousseaus »Dialogues« som en Bondehytte til en gothisk Domkirke.« Ikke blot ere Dialogerne meget udførlige, fylde flere hundrede Sider; men paa mange Steder genfinder man i dem den rousseauske Veltalenhed. De have i stilistisk Henseende deres store Mangler; de lide under Udtværethed og kedelige Gentagelser, de ere ikke sigtede og ordnede, men der er dog en Pian i dem. De kunne være baserede paa meget faktisk rigtigt, — men man kan ikke godt tage fejl af, at deres Forfatter var en gal Mand.

Rousseau skrev selv i Forordet: »Det, som jeg havde at sige, var saa klart, og jeg var saa gennemtrængt af det, at jeg ikke kan nok som forundre mig over den Udtværethed, de Gentagelser, den Uorden, der findes i dette Skrift. Det, som vilde have gjort det livligt og heftigt under en Andens Pen, har netop gjort det kedeligt og mat under min. Det var om mig, at det drejede sig, og jeg har ikke mere fundet for min egen Sag den Iver og den Modets Kraft, som kun kan opfylde en ædel Sjæl i Kampen for en Andens Sag. Selvforsvarets ydmygende Rolle ligger for dybt under mig, er de Følelser, der besjæle mig, for lidet værdig, til at jeg skulde holde af at paatage mig den. Men jeg kunde

ikke undersøge Offenlighedens Opførsel ligeoverfor mig uden at se mig i den mest beklagelsesværdige og mest grusomme Stilling. Jeg maatte beskæftige mig med sørgelige og sønderrivende Tanker, med bitre og oprørende Minder; i denne Smertens Tilstand maatte jeg hensætte mig hver Gang en ny Fornærmelse, trods min Uvilje, fik mig til at gøre en ny Anstrengelse for at genoptage dette saa ofte opgivne Arbejde. Da jeg ikke kunde udholde uafbrudt at arbejde paa et saa smerteligt Arbejde, har jeg kun i meget korte Øjeblikke hengivet mig til det; jeg har nedskrevet hver Tanke, naar den meidte sig, og naar den meidte sig ti Gange, har jeg nedskrevet den ti Gange, uden nogensinde at huske, hvad jeg før havde skrevet, og jeg er kun bleven opmærksom derpaa ved at læse det hele, men saa var det for sent til at jeg kunde rette noget. Vreden ansporer undertiden Talentet, men Væmmelsen og Hjertets S sammensnørelse kvæler det . . . Endnu en Vanskelighed har gjort mig Arbejdet trættende: det var, tvungen som jeg var til uophørligt at tale om mig selv, Vanskeligheden ved at gøre det med Retfærdighed og Sandhed, uden Ros og uden at nedsætte mig selv. Dette er ikke vanskeligt for en Mand, hvem Offenligheden yder den Ære, der tilkommer ham; han fritages derved for at sørge for sig selv, han kan tie stille uden at nedværdige sig, og aabent tillægge sig de Egenskaber, som Alle anerkende hos ham. Men den, som føler sig værdig til Ære og Agtelse, og hvem den offentlige Mening karikerer og bagvasker, i hvilken Tone skal han hævde sig den Ære, der tilkommer ham? . . . En tavs og foragtelig Stolthed vilde i et saadaat Tilfælde være mere paa sin Plads, og vilde have passet bedre med min Smag,

men den vilde ikke have stemmet med mit Formaal . . . Da jeg saa disse Dialogers overdrevne Længde, forsøgte jeg flere Steder at fjerne de hyppigste Gentagelser, at bringe nogen mere Orden og Sammenhæng i dem; men jeg kunde aldrig udholde denne ny Pine. Den levende Følelse af mine Ulykker, der genvækkes ved denne Læsning, kvæler al den Opmærksomhed, som den udkræver. Det er mig umuligt at beholde noget, at sammenholde to Sætninger, at sammenligne to Tanker. Medens jeg tvinger mine Øjne til at følge Linjerne, sukker og gisper mit sammensnørede Hjerte. Efter mange og forgæves Anstrengelser opgiver jeg et Arbejde, som jeg ikke kan magte . . .«

Af selve Dialogernes Hundreder af Sider skal her kun en liden Prøve gives:

Man erfarer, at alle hans Breve aabnes, og at man unddrager ham alle dem, som han kunde faa nogen Oplysning af. Man har forstaat at gøre Paris til en Ørken for ham; han kan ikke dør komme i Forbindelse med nogen, kan ikke finde nogen Trøst, nogen Hjælp. Man udspejder, hvem der kommer til ham, og har i dette Øjemed faaet en Billedhandler til at nedsætte sig ligeoverfor hans Bolig. Ingen kan komme ind til ham uden først at maatte henvende sig til hans Naboer, der har modtaget Ordre og Instruktioner om, hvorledes de skulle forholde sig. Viser han sig paa et øffenligt Sted, betragtes og behandles han som en Pestbefængt; alle se paa ham med underlige Øjne, men ingen taler til ham. Hvis han selv vover at tiltale nogen, og hvis man vær-diger ham noget Svar, er Svaret altid enten en Løgn eller en Fornærmelse. I Theatret anbringer man altid ved hans Side Vagt eller Politi. Vil han købe en

Bog, en Almanak, en Roman, er den ikke mere til at finde i hele Paris. Enhver Skopudser vil vægre sig ved at betjene ham. Tiggerne kaste ham foragteligt den tilbudte Almisse tilbage. Man vilde afskaffe den gamle latterlige Skik hvert Aar at brænde en Straamand; men saa fandt man paa at udklæde Straamanden ganske som J.-J. og nu bliver den opbrændt med Haan og Foragt ligeoverfor J.-J.s Vinduer. Saaledes brænder man ham in effigie, -- indtil man kan finde paa noget bedre. At brænde ham levende vilde medføre to Ubehageligheder, hvorfor hans Fjender nægte sig den Fornøjelse: for det første vilde man, naar man engang havde brændt ham, gaa glip af den endnu langt større Fornøjelse at pine ham levende, for det andet maatte man vel, i alt Fald for en Forms Skyld, finde sig i, inden man brændte ham, at høre ham forsvare sig, og den Fare tør man ikke løbe... Man har faaet bekendte Portrætmalere til at male ham paa en saadan Maade, at Publikum bringes til at tro, at han baade er og ser ud som et sandt Uhyre. Vel er han ikke smuk; han er lille, og bliver endnu mindre derved, at han luder med Hovedet; han er nærsynet, har dybtliggende Øjne, slette Tænder og ikke meget regelmæssige Træk; men han er dog ikke saadant et Uhyre, som Portrætteerne forestille ham, og hvis Naturen bag hans Fysionomi har villet skjule en Skurks Sjæl, har den ikke kunnet skjule den bedre. Hans støjende Beskyttere have med store Bekostninger ladet disse Portrætter fabrikere; de have paa en larmende Maade ladet dem omtale i Bladene, og have fremhævet, at de, særligt hvad Ligheden angaar, ere sande Mesterværker, -- men de give kun en Forestilling

om dem, der have lavet dem. Paa et af disse Portrætter skrev J.-J.:

Hommes savans dans l'art de feindre
 Qui me prêtez des traits si doux,
 Vous aurez beau vouloir me peindre,
 Vous ne peindrez jamais que vous.

Dette Vers har J.-J. reciteret for mere end halvtredsindstyve Personer, — men de have alle holdt det hemmeligt, uagtet han just ikke havde bedt dem derom. Hele denne Portræt-Historie hænger sammen med saa mange mærkværdige Omstændigheder. David Hume, der i Paris var nøje lieret med J.-J.s Fjender, opkastede sig til ivrig Beskytter, Patron og Velgører, »bienfaiteur à toute outrance«, for J.-J., og fik ham bortført til England. Der lod han sin private Ven Maleren Ramsay male den offentlige Ven J.-J. Det var omtrent det første Hume gjorde, og han var lige saa forhippet paa at faa J.-J. malet, som en forelsket ung Mand er paa at faa sin Elskedes Billede. Han gav J.-J. en rigtig sort Hue paa Hovedet, iførte ham en dygtig brun Frakke, stillede ham op paa et mørkt Sted, lod ham staa i en bøjet Stilling, saa at hans Træk rigtig kunde fordrejes. Saaledes lykkedes det at faa dette forfærdelige Portræt i Stand. Portrættet blev i England stukket, kom i Handlen, blev solgt overalt. Selv kunde J.-J. aldrig i England faa fat paa et Exemplar. I Frankrig lykkedes det ham endelig, og da han saa dette Skræmmebillede, der var bleven omtalt som saa lignende, skælvede han. Han tillod sig at sige, hvad han tænkte derom; — man lo ad ham, forsikrede ham, at det var umuligt at tvivle om den ædle David Humes Venskab og Retskaffenhed.

Ganske vist ser man ogsaa daarlige Billeder af andre berømte Mænd uden heraf at drage videre Slutninger; men man maa betænke, at saadanne daarlige Billeder saa heller ikke komme videre end til at pryde Væggene i Værtshuse og Barberstuer; de faa ikke Plads i fine Dagligstuer, de sættes ikke i Glas og Ramme; de ere ikke udførte af fremragende Kunstnere og udbasunes ikke over hele Evropa gennem Pressen. Men Portræterne af J.-J. høre med til Systemet. Alle de Ulykker, der ramme ham, ere Frugten af et vidtforgrenet hemmeligt Komplot. Komplottet sattes oprindeligt i Scene af nogle faa, men efterhaanden er det kommet til at omspænde alle dem, der kunde være det til Nytte: Statens Stormænd, Forfatterne, Lægerne (det var ikke vanskeligt!), alle galante Damer etc. etc. Alt hvad der tilstødes J.-J., er, om det end synes tilfældigt, forudberegnet og forudarrangeret af Komplottet. Det, som Folk betragte som et System af Velgerninger imod en Skurk, er et System af Bedragerier imod en Uskyldig. Hans Fjender, der ikke glemme noget, benytte nu Portræterne for at faa ud i Publikum den Forestilling om J.-J., som de finder formaalstjenlig. Der fandtes et godt Stik af et Portræt, som La Tour havde malet; — det fik man til at forsvinde. I Stedet for dette Billede fik man sat i Omløb det ovenfor omtalte Skræmmebillede. Naar saa Publikum havde vænnet sig til at forestille sig J.-J. lige saa sort som Portrættet, fik man et andet sat i Kurs, hvorefter J.-J. ser ud som en Løgner, en Skælm, en Kro-Gæst, en Gæst paa berygtede Huse. Derefter fulgte et modbydeligt Portræt, som Figuet havde malet, det havde man længe holdt i Baghaanden,

og ventede blot paa det gunstige Øjeblik, da det med Held kunde bringes ud i Publikum.

Og saaledes videre og videre.

Efter i 4 Aar at have arbejdet paa disse Dialoger, havde deres Forfatter naaet det smertefulde Arbejdes Afslutning uden endnu at vide, hvorledes han skulde faa det anbragt. Tyve Aars Erfaring havde — siger Rousseau — lært ham, hvad han kunde vente af dem, der omgav ham under Navn af Venner. Den Ven, Duclos, hvem han havde agtet i den Grad, at han havde betrot ham sine Bekendelser, havde paa det skændigste misbrugt den ham viste Tillid; — hvad vilde han saa ikke kunne vente sig af de Personer, der nu omgav ham? Omgiven, som han var, af lutter Forfølgere, — hvad skulde han gribe til? »I denne Stilling, overalt skuffet, kun findende Falskhed og Troløshed blandt Menneskene, hævede min Sjæl, i Følelsen af sin Uskyldighed og de andres Ubillighed, sig til Sædet for al Orden og al Sandhed for der at søge den Hjælp, jeg ikke fandt hernede. Da jeg ikke mere kunde betro mig til noget Menneske, uden at det vilde forraade mig, besluttede jeg at betro mig til Forsynet. Jeg besluttede derfor at tage en Renskrift af mit Skrift og at henlægge den i Kirken paa Altret, og for at gøre dette Skridt saa højtideligt som muligt, valgte jeg Højaltret i Notre Dame.« Han fortæller videre, hvorledes han nøje undersøgte Forholdene i Kirken i Forvejen for at han kunde være sikker paa, at det vilde lykkes ham at faa Skriftet frem til dets Bestemmelsessted. Da Afskriften var færdig, lagde han den i Omslag og forsynede dette med en Udskrift til Forsynet: »De Undertryktes Beskytter, Retfærdighedens

og Sandhedens Gud, skrev han, »modtag dette Depositum, som henlægges paa Dit Alter og betros til Dit Forsyn af en ulykkelig Fremmed, der staar ene, uden Støtte, uden Forsvarere paa Jorden, fornærmet, spottet, bagvasket, forraadt af en hel Generation« etc. etc. I denne Tonart anraabes saa Forsynet og den Ulykkeliges Lidelse skildres i de stærkeste Udtryk. »Da alt dette var besørget, tog jeg min Pakke med mig og begav mig Lørdagen d. 24. Februar Kl. 2 til Notre-Dame i den Hensigt samme Dag dèr at fremlægge mit Offer.« Han vilde gaa ind igennem en af Sidedørene og saaledes naa op i Koret. Overrasket over at finde den lukket, gik han gennem en anden Sidedør ind i Skibet. Men nu saa han et Gitter, som han aldrig før havde set, og som skilte Skibet fra Koret, saa at han ikke kunde naa derhen. »I det Øjeblik, da jeg saa dette Gitter, grebes jeg af Svimmelhed som en Mand, der rammes af et apoplektisk Slag, og denne Svimmelhed fulgtes af en Omvæltning af mit hele Væsen, hvis Lige jeg ikke mindes nogensinde at have følt. Kirken forekom mig i den Grad forandret, at jeg — i Tvivl om, at det virkelig var Notre-Dame — med Besvær søgte at finde mig tilrette. I de 36 Aar, som jeg har tilbragt i Paris, havde jeg ofte og ved forskellige Lejligheder været i Notre-Dame; altid havde jeg fundet Adgangen omkring Koret aaben og fri; jeg havde aldrig set være sig Gitter eller Dør. Jeg havde ikke fortalt nogen om mit Forsæt, blev derfor saa meget mere overrasket ved denne uforudsete Hindring; jeg troede at se, at selve Himlen medvirkede i Menneskenes Forfølgelsesværk imod mig. Jeg forlod hastig Kirken med den Beslutning aldrig mere at sætte min Fod dèr. Jeg løb hele Dagen fra Sted til Sted

uden at vide, hvor jeg var, eller hvorhen jeg gik. Først den fuldstændige Udmattelse og Natten tvang mig til at vende hjem, ødelagt af Træthed og Smerte.«

»Lidt efter Lidt kom jeg mig dog af denne første Skræk; jeg begyndte at tænke roligere over, hvad der var hændet mig, og da jeg har den Ejendommelighed, at jeg lige saa let trøster mig over en Ulykke, der er sket, som jeg forfærdes over en Ulykke, der er at befrygte, fik jeg snart en anden Opfattelse af mit Forsøgs uheldige Udfald.« Det havde været hans Tanke, da han vilde betro Forsynet den videre Forsendelse af Manuskriptet, at dette skulde naa frem til Kongen, og at den unge Fyrste vilde gøre sig den Ulejlighed at læse det lange Skrift; — nu indsaa han, at »denne Tanke var saa vanvittig, at jeg selv maatte forbavses over et eneste Ojeblik at have kunnet nære den«. Manuskriptet vilde naturligvis blot være faldet i Hænderne paa Hoffolkene, paa hans mest onskabsfulde Forfølgere, og nu stod det for ham som en speciel Velgerning, Himlen havde bevist ham, idet den havde forhindret hans Plans Realisation. Nu kunde han jo anbringe Manuskriptet paa en med hans Interesser mere stemmende Maade. Han havde hørt, at en Videnskabsmand [Condillac], han tidligere havde staaet i venskabeligt Forhold til, for faa Dage siden var ankommen til Paris. »Jeg betragtede Efterretningen herom som et Fingerpeg fra Forsynet, der viste mig, hvem der skulde modtage mit Manuskript.« Og uagtet denne Videnskabsmand rigtignok baade var »Filosof og Akademiker og fra en Provins, hvis Beboere ikke særligt have Ord for at være retskafne«, fulgte han Fingerpeget, — for strax efter at fortryde det. Kun en ny Skuffelse var bleven beredet ham: Videnskabsmanden

var en ældre Mand, der ikke brød sig om Sandhed og Retfærdighed, var tilmed en Franskmand, og det Skrift, i hvilket der blev sagt Franskmændene saa mange Sandheder, burde naturligvis ikke betros til en Franskmand. Men saa var det saa heldigt, at en Mand, der ikke var Filosof eller Forfatter, ikke gammel og ikke Franskmand, nemlig en ung Englænder (Mr. Brooke Boothby), hvem han havde lært at kende i Wootton, paa Gennemrejsen gennem Paris aflagde ham en Visit. Atter mente han at se »Guds Finger«. Af den første Dialog havde han taget endnu en Afskrift, og den overgav han nu Mr. Brooke Boothby, der to Aar efter Rousseaus Død offentliggjorde den. Men neppe var Englænderen borte, før det stod klart for ham, at han atter havde betrot sig til den Urette: »thi jeg kunde ikke være uvidende om, at i lange Tider har Ingen nærmet sig mig, uden at han udtrykkeligt er sendt«, og vel at mærke ikke af Gud, men af Fjenderne. Den mindst forbryderiske Anvendelse, de Personer, der nærmede sig ham, vilde gøre af Manuskriptet, vilde være at tilintetgøre det. Saa udklækkede han en ny Plan. Han besluttede at forfatte en Rundskrivelse til hele den franske Nation. Den skulde ikke tilstilles de Personer, der stod ham nær; thi de var jo i Ledtog med hans Forfølgere (»enhver, der kommer til mig, kommer kun i ond Hensigt«), den skulde udleveres til ganske ubekendte Personer. Han forfattede da en saadan Rundskrivelse, i meget patheticke Udtryk, havde den Taalmodighed at tage en Masse Afskrifter af den, og skrev udenpaa »til enhver Franskmand, der endnu elsker Retfærdigheden og Sandheden«. Men nu indtraadte en uformodet Vanskelighed: Han havde ikke tænkt sig, at Nogen vilde vove at undslaa

sig ved at modtage et Brev med en saadan Udskrift, — og dog vilde næsten ingen modtage det. »Alle erklærede, efter at have læst Udskriften, med en Frimodighed, der fik mig til at le, trods min Smerte, at Henvendelsen ikke kunde gælde dem. De har Ret — svarede jeg, idet jeg tog Brevet tilbage —; jeg ser, at jeg har taget fejl. Det er det eneste ærlige Ord, jeg i femten Aar har hørt af en fransk Mund.« Han gjorde endnu nogle Forsøg, — alle forgæves, — og saa tilsidst, ligeoverfor den haabløse Kamp, resignerede han.

Kampen med Verden var endt. Rousseau havde ikke mere Kraft til at føre den; hans Sjæl var udmattet, slap; hans Kræfter udtømte.

Corancez fortæller, at Rousseau ofte i sine sidste Aar lagde en paafaldende Aandsfraværelse for Dagen. Hans Øjne stirrede dødt ud i Rummet; hans Arm hang slap ned over Stoleryggen. Man kunde høre ham sige de mærkeligste Ting. Engang talte han med Corancez om Ludvig XV.s Død, sukkede dybt, og syntes greben af de smerteligste Følelser. Corancez bemærkede, at det forekom ham, at Ludvig XV hverken som Konge eller som Familiefader havde Krav paa Deltagelse. De ser ikke — svarede Rousseau — de Følger, som dette Dødsfald har haft for mig. Alle andre Mennesker kan betragte Kongens Død som en Lykke. Kongen var almindelig forhadt, — og jeg ligesaa, men uden at fortjene det. Det almindelige Had var delt mellem os to; — nu maa jeg bære hele Byrden. — En anden Gang erklærede Rousseau, at han satte saa megen Pris paa Tasso, fordi denne Digter havde forudsagt hans Skæbne. Forudsigelsen fandtes i et Vers, ved hvilket der var det at bemærke, at medens man ellers aldrig kan springe et

Vers, en Linje over hos Tasso, uden at Traaden brydes, stod dette Vers uden Sammenhæng med det foregaaende og det efterfølgende, og vilde forsaavidt være overflødig, hvis Meningen med det ikke netop var at forudsige Rousseaus Skæbne*).

Men omend Rousseaus Kræfter, fysiske og intellektuelle, mere og mere svækkedes, saa arbejdede han dog lige til den sidste Tid med Legeme og Aand. Han gik lange Ture, botaniserede endel, anstillede paa sine Spasereture Betragtninger, som han derefter fæstede paa Papiret under Titel af »Les Rêveries du promeneur solitaire«. Den første »Promenade« nedskreves i Efteraaret 1776, — den sidste, den tiende, Palmesøndag 1778 ganske kort Tid før hans Død.

Den første »Promenade« nedskreves altsaa omtrent samtidigt med, at »Dialogerne« afsluttedes; den er ogsaa holdt i samme Tone og gaar i samme Spor. »Nu er jeg da ene paa Jorden, uden Broder, uden Næste, uden Ven, uden andet Selskab end mig selv«. Det er de første Ord, — og det gaar videre i samme Aand. Samfundet har været enigt om at proskribere den Mand, der fremfor nogen elskede det. I sit Had har man ud søgt, hvilken Lidelse, der vilde være den grusomste for hans følsomme Sjæl; man har med Vold brudt alle de Baand, der knyttede ham til Samfundet. »I de femten Aar eller mere, i hvilke jeg befinder mig i denne besynderlige Stilling, forekommer den mig bestandig som en Drøm. Jeg forestiller mig bestandig, at jeg drømmer en ond Drøm, og at jeg snart vil vaagne, befriet fra

*) Rousseau har ikke angivet, hvilket Vers han sigter til; man formoder: »Det befriede Jerusalem«, XII, 77.

min Lidelse, og befindende mig hos mine Venner . . . Kunde jeg formode, at man en skøn Dag vilde være enig om at betragte mig som et Uhyre, en Giftblander, en Snigmorder, at jeg vilde blive Menneskeslægtens Rædsel, at den eneste Hilsen, de Forbigaaende vilde skænke mig, vilde være at spytte paa mig, at en hel Slægt vilde more sig med at begrave mig levende?« Og videre og videre i denne Aand. Hans Forfølgere ere overalt efter ham; Spioner og mistænkeligt udseende Personer, »hommes de mauvaise mine«, ere bestandigt i Hælene paa ham; »forgæves søgte jeg et Menneske; tilsidst maatte jeg slukke min Lygte«. Endnu i den næstsidste »Promenade« fortæller han om sine Ture til Militærskolen, hvorledes han dør indlod sig med Invaliderne, hvorledes alt gik godt, indtil de havde faaet at vide, hvem han var, og havde modtaget »les instructions communes«, — saa laa der kun Had i deres Blik. I det hele klager han atter og atter over »de underlige Øjne«, hvormed man betragter ham. En enkelt Gang synes han at føle, at han gaar for vidt i sin Mistro; men saa forklarer han det saaledes: Han var oprindelig det mest godtroende, det mest tillidsfulde Menneske; men han faldt i tusinde Baghold; han opdagede, at der kun gjaldt Løgn og Falskhed ligeoverfor ham, — og han gik til den modsatte Yderlighed: thi naar man engang er tvungen ud af sit naturlige Temperament, er der ikke nogen Grænse, der holder En tilbage.

En dyb Melankoli aander igennem store Partier af den enlige Vandrers Drømmerier. Pessimistiske Synsmaader komme til orde; — men saa paa andre Steder bliver Stemningen atter lysere. Og trods den aandelige Afmattelse, der ikke blot er tilstede, men som han

ogsaa selv føler og erkender, er han dog endnu i Stand til at behandle udviklede filosofiske Spørgsmaal (f. Ex. i den fjerde »Promenade« Spørgsmaalet om Grænsen for Pligten til at sige Sandheden). Ogsaa indeholde »Drømmerierne« Naturskildringer og Skildringer af Episoder i hans Liv, der næsten kunne stilles ved Siden af Skildringerne i Bekendelserne. saaledes den smukke Skildring af hans Ophold paa Petersøen, Skildringen af hans botaniske Arbejder og den Trøst, han fandt i dem. osv. Hvorledes han lige til det sidste følte Samvittighedsnag over sin Fremfærd mod sine Børn og over sit Forhold til den uskyldige Marion, kommer ogsaa stærkt frem i dette hans sidste Arbejde. Og dettes allersidste Sider, der skreves faa Uger før hans Død, har han paa en rørende Maade helliget sin Ungdomsveninde: »Idag, Palmesøndag [1778]«, skriver han, »er det akkurat halvtredsindstyve Aar, siden jeg første Gang gjorde Bekendtskab med Mme de Warens. Hun var dengang 28 Aar, jeg endnu ikke 17 Aar. Hvis det ikke er forunderligt, at hun fattede Godhed for en ung, livlig, men blid og beskeden Mand, af et ret behageligt Ydre, er det endnu mindre til at undre sig over, at en fortryllende, aand- og yndefuld Kvinde vakte hos mig Taknemlighed og ømmere Følelser, end jeg dengang skønnede. Men mindre sædvanligt er det, at dette første Øjeblik fik en afgørende Indflydelse paa hele mit følgende Liv ... Hun havde ladet mig rejse; — alt kaldte mig tilbage til hende. Jeg maatte vende tilbage. Denne Tilbagekomst afgjorde min Skæbne, og længe inden hun endnu var bleven min, levede jeg kun i og for hende. Hvor fredelige og fortryllende Dage have vi ikke henlevet sammen! men hvor korte og flygtige have de ikke været,

og hvilken Skæbne har ikke fulgt dem! Jeg kan sige, omtrent som hin Præfekt, der, efter under Vespasian at være falden i Unaade, trak sig tilbage for fredeligt at ende sine Dage paa Landet: »jeg har tilbragt halvfjerdsindstyve Aar paa Jorden, og jeg har levet syv Aar!« I korte Træk skildrer Rousseau dette lykkelige Liv: »Jeg havde intet andet Ønske, end at det vilde vedblive; min eneste Sorg var Frygten for, at det ikke skulde vare længe, og denne Frygt, der fødtes af Vanskelighederne ved vor Stilling, var ikke uden Grund. Saa tænkte jeg paa samtidigt at adsprede mine Tanker og at skaffe mig Hjælpekilder for at forebygge, hvad jeg frygtede. Jeg tænkte, at et Forraad af Talenter var det sikreste Middel mod den truende Nød, og jeg besluttede at anvende min Fritid paa en saadan Maade, at jeg vilde blive, om muligt, i Stand til engang at gengælde den bedste blandt Kvinderne den Hjælp, hun havde ydet mig.«

Med disse smukke Mindeord sluttede Rousseau sine »Drømmerier« og sin Forfattervirksomhed. I Maj 1778 havde han modtaget en Indbydelse fra Marquis'en af Girardin til at tage Ophold paa dennes Ejendom Ermenonville, faa Mil fra Paris, og her døde han d. 2. Juli 1778, efter hvad Obducenterne mente af »apoplexie séreuse«, efter hvad Möbius mener af en »Hjertelammelse«.

Epikrisis.

Kraepelin skildrer i sin »Psychiatrie« det kombinatoriske Forfølgelsesvanvid saaledes: »Begyndelsen, der ofte kan strække sig over Aaringer, dannes af en let Forstemthed, af alskens vage, tildels legemlige Besvær-

ligheder og Angst derfor, af Mistroiskhed, hypokondriske Ideer. Den Syge er utilfreds med sin Stilling, og kommer efterhaanden i en vis, foreløbig kun lidet udpræget Modsætning til sine Omgivelser. Han bemærker, at man ved denne eller hin Lejlighed ikke mere kommer ham saa venligt imøde som tidligere, at man er bleven mere tilbageholdende ligeoverfor ham, at man gaar af Vejen for ham og trods adskillige, efter hans Mening hykleriske Venskabsbeviser ikke mere vil have noget at gøre med ham. Som en Følge deraf stiger hans Æmfindtlighed og Mistro; han begynder at se Fornærmelser og Antydninger af fjendtligt Sindeiaag i en eller anden uskyldig Bemærkning, en tilfældig Haandbevægelse, et opfanget Blik. Ved fortsat fordomsfuld Fortolkning af sine Iagttagelser bliver han tilsidst vis paa, at han er Offer for en viddubredt Sammensværgelse. Det kan ikke undgaa hans Opmærksomhed, at ogsaa Fjerntstaaende allerede tage Del i Agitationen imod hans Person. Paa Gaden er han Genstand for almindelig Opmærksomhed, man fixerer ham; man rømmer sig for hans Skyld; man spytter, naar han gaar forbi; man gaar af Vejen for ham, saasnart han viser sig i offentlige Lokaler; man tilkaster ham stjaalne Blik og kritiserer ham. Bag hans Ryg taler man om ham. I de Forbigaaendes Bemærkninger, i Præstens Prækener, i Theaterstykker, i Avisavertissementer, i Opslagene paa Murene finder han Hentydninger til hemmelige Laster, Smaaforsyndelser osv., som han skal have gjort sig skyldig i. Som en Følge af disse Iagttagelser, til hvilke rent isolerede Hallucinationer af og til kunne slutte sig, angribes han af en stor indre Uro; han bliver mere mistroisk, irritabel, menneskesky, trækker sig helt tilbage, hidfører Scener

med sine Venner, lader indrykke Annoncer, der skulle afkræfte de mod ham skjult fremsatte Beskyldninger, anraaber Politiet om Hjælp, eller søger ved Rejser at unddrage sig den bestandige, hemmelige Snak om ham. Det sidste Middel hjælper ikke sjældent i nogen Tid. Men snart indfinde de samme Iagttagelser som før sig igen; det synes, at man ogsaa paa hans ny Opholdssted er bleven orienteret med Hensyn til ham, man udspionerer ham overalt. Han mærker, at visse Personer bestandigt følge ham i Hælene, bestandigt passe paa ham, og han ser nu, at mægtige og haardnakkede Forfølgere ere efter ham. Mistanken henledes nu paa Politiet, der vil drage ham til Regnskab formedelst hadefulde Denunciationer eller med Hensyn til virkeligt eller formentligt begaaede Forseelser. Eller ogsaa kan Mistanken rettes mod hans Foresatte, eller mod politisk eller religiøse Partier, eller mod enkelte Personer, Naboer, Kolleger, Rivaler, fra hvem Fjendtligheder maa befrygtes. Ikke sjældent kommer det i denne Periode af Sygdommen under stigende sjælelige Ophidselser til intensive Udbrud, til Selvmord eller Voldshandlinger eller Flugtforsøg eller lignende sygelige Handlinger, som ofte saa først give Anledning til at Psychosen erkendes og at den Syge anbringes i en Sindssygeanstalt.*

Denne Skildring passer næsten i Alt paa Rousseau. Hans Vanvid, udvikler Möbius, frembyder ingen diagnostiske Vanskeligheder. Kun to Omstændigheder hos Rousseau afvige noget fra det Almindelige: For det første optræder Rousseaus Vanvid i en relativ sen Alder; for det andet holder det sig indenfor visse Grænser, og fuldstændige Absurditeter vise sig kun enkeltvis. I Reglen udvikler det kombinatoriske Forfølgelsesvanvid

sig i en noget yngre Alder. — formodentlig har da Rousseaus Anlæg dertil ikke været stærkt, og havde han faaet Lov til at føre et roligt Liv, var det vel ikke kommet videre end til en vis Nervøsitet og visse Karakterejendommeligheder. Det kan ogsaa være, at hans store Forstand var en Vold, der holdt den fremtrængende Sygdom noget tilbage. Deri kan ogsaa ligge Forklaringen til, at han trods sin Sygdom saa at sige formaaede at holde sig oppe. Den Syges Individualitet vil altid faa sin Indflydelse paa Vanvidssystemets Udarbejdelse og Udnyttelse; den Karakter og den Forstand, den Sunde var i Besiddelse af, vil ogsaa faa Indflydelse paa den Syges Ord og Handlinger: Rousseaus Hjertensgodhed og Aandskraft kunde selv under hans Sygdom ikke fornegte sig. Forøvrigt se vi hans Sygdom udvikle sig langsomt og trinvis. Tider med heftig og smertelig Ophidselse betegne de Perioder, i hvilke Fremskridtet er hurtigere. I Begyndelsen viser Kurven højere og mere stejle Stigninger end senere, d. v. s. Ophidselsesperioderne tabe med Tiden i Intensitet og vinde i Varighed. Men Remissionerne ere kun tilsyneladende Bedringer; vel vender Ro og Besindighed tilbage; vel tilbagekaldes altfor stærke Vanvidsudbrud, — men en virkelig Erkendelse af Sygdommen mangler ganske, og Vanvidsbygningen fremtræder efter hver Ophidselse som videre opført og fastere begrundet. Efter en omtrent fireaarig Sygdom er Højdepunktet naaet: Systemet er færdigt, og i den derefter følgende Tid opstaar der ikke ny Tanker, kun Konsekvenserne af de gamle drages. Til Storhedsvanvid kommer det ikke. Vel træffer man paa Ytringer, der synes at tyde paa en stærk Overvurdering af sig selv, men disse Ytringer stamme fra den raske Tid: den Syge

bedømmer sin Person paa samme Maade, som han gjorde det før Sygdommen. Tilsidst melder Resignationen sig: Vanvidssystemet fastholdes vel, men Kampen med den fjendtlige Verden opgives. I Stedet for Harme og Forbitrelse træder Vemod, og Sjælens Ro afbrydes kun sjældent. Langsomt tiltager Aandssvækkelsen, — indtil en pludselig Død gør Ende paa det sørgelige Liv.

A. P.-St.
